

‘Ik weet niet goed wat in mijn opvoeding cultuur en religie is geweest’

Een onderzoek naar wat cultuur en religie betekenen volgens islamitische Marokkaans-Nederlandse jongeren.

Door: Sophie Maes
Studentnummer: S4796810
Begeleider: dr. M. J. M. de Koning
Woordenaantal: 18.276 excl. bijlage en titelblad
Datum: September 2019

**Masterscriptie van de Masteropleiding Religiewetenschappen: Islamstudies aan de Faculteit
Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen**

Verklaring van eigen werk

Hierbij verklaar en verzeker ik, Sophie Maes, dat voorliggende werkstuk getiteld 'Ik weet niet goed wat in mijn opvoeding cultuur en religie is geweest', zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen dan die door mij zijn vermeld zijn gebruikt en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

Nijmegen, 13-09-2019

Sophie Maes

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'S. MAES', written diagonally across the page.

Samenvatting

Dit onderzoek behandelt de vraag; *Wat benoemen Marokkaanse-Nederlandse jongeren, tussen de 15 en 23 jaar, als cultuur en religie en hoe structureren zij deze aparte domeinen in hun dagelijkse praktijk?* Om een beeld te schetsen van de opvatting van cultuur en religie in de praktijk van de jongeren is er theoretisch literatuuronderzoek, een kwalitatief en kwantitatief onderzoek gedaan. Na het ontvangen van 53 ingevulde enquêtes zijn er hiervan 10 respondenten dieper geïnterviewd. Na deze onderzoeken kan er geconcludeerd worden dat er verschillende lagen van cultuur en religie zijn in het leven van de respondenten. En dat de respondenten situationeel en per praktische uiting navigeren tussen deze lagen. Hierbij is de relatie die de respondenten hebben met verschillende omgevingsferen van aanzienlijke invloed.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. Cultuur en religie in voorgaand onderzoek	10
2.1 Een diversiteit aan typen moslims	10
2.2 Een zuivere islam vervlochten met cultuur	14
3. Een poging om cultuur en religie te scheiden in de dagelijkse praktijk van de respondenten	18
3.1. Onderzoeksopzet	18
3.2 Bepaling doelgroep kwantitatieve enquête	19
3.3 Gehanteerde methode enquête	20
3.4 Resultatenanalyse	21
3.4.1. Analyse van de praktische uitingen	21
3.4.2 Analyse identiteitsopvattingen	25
3.4.3 Analyse van de eventueel scheidbare culturele en religieuze uitingen	26
3.5 Conclusie deel 1	28
4. Wat betekenen de begrippen cultuur en religie voor de respondenten	31
4.1. Onderzoeksopzet	31
4.2 Bepaling doelgroep kwalitatieve interviews	31
4.3. Gehanteerde methode interviews	33
4.4 Analyse interviews	34
4.4.1 Analyse islam en identiteit	34
4.4.2 Analyse praktische uitingen en motivatie	36
4.4.3 Analyse culturele tradities en religieuze regelgeving in het leven van de respondenten	42
5. Conclusie	48
6. Literatuurlijst	55
7.1 Enquête	59
7.2 Tabellen kwantitatief onderzoek	63
7.3 Interviewvragen	64
7.4 Tabellen kwalitatief onderzoek	67

1. Inleiding

'Ik weet niet goed wat in mijn opvoeding cultuur en religie is geweest (Yessine, 2019).'

Bovenstaande quote en tevens de titel van dit onderzoek is afkomstig van een respondent die voor dit onderzoek geïnterviewd is. Deze quote bevestigt twee belangrijke vraagstukken waar in de wetenschap al regelmatig onderzoek naar is gedaan. Ten eerste bevestigt het de importantie van het vraagstuk wat de definities van de begrippen cultuur en religie nou precies zijn en hoe we moeten omgaan met de definities van cultuur en religie die respondenten geven in onderzoeken. Ten tweede laat de quote zien dat de respondenten niet weten hoe de begrippen gedefinieerd zouden moeten worden in hun dagelijks leven. Cultuur en religie zijn twee enorm uiteenlopende begrippen die veel verschillende connotaties, betekenissen en interpretaties met zich meedragen (Baetens 2009). Niet alleen hebben de begrippen zelf meerdere betekenissen, de begrippen worden ook in legio onderzoeken, artikelen en andere domeinen zoals de politiek en de media te pas en te onpas gebruikt (Brubaker 2013). De begrippen cultuur en religie zijn vervlochten in het leven van mensen en komen tot uiting in de dagelijkse praktijk van mensen (Geertz 1973, Giles & Middleton 2008, Beyers 2017). Religie en cultuur kunnen op allerlei verschillende manieren tot uiting komen, en het is zodoende evident dat de wetenschap zich meermaals heeft beziggehouden met het structureren van deze uitingen.

Vele pogingen zijn er bijvoorbeeld ondernomen om de diversiteit van moslims in Nederland in kaart te brengen, waarbij Marokkaanse-Nederlanders vaak de focusgroep waren (o.a. Nabben et al, 2006, Korf et al, 2007 & 2008, Maliepaard & Gijsberts 2012, Phalet et al. 2000, Huijnk 2018). De Nederlands-Marokkaanse islamitische gemeenschap wordt vaak onderzocht, waarbij wordt getracht de culturele en religieuze uitingen te structureren en begrijpen. Recentelijk in 2018 is er nog een onderzoeksrapport verschenen van het Sociaal Cultureel Planbureau waarin er een nieuwe typologie-indeling wordt gepresenteerd om de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap beter te begrijpen (Huijnk, 2018). Deze typologie-indeling is niet de eerste poging geweest om de diversiteit van moslims in Nederland te structureren, er zijn in het

verleden meerdere typologie-indelingen ontwikkeld om structuur te creëren in de diversiteit. Een kort overzicht hiervan laat zien, dat deze onderzoeken de focus op de begrippen cultuur en religie missen en vooral wat deze begrippen betekenen voor de jongeren en respondenten uit de onderzoeken.

Voorafgaand aan de typologie-indeling van Huijnk (2018) is een van de eerste typologie-indelingen afkomstig van Phalet et al. (2000). In dit onderzoek wordt er een onderscheid gemaakt door de persoonlijke beleving van de islam, de politieke betekenis en de culturele waarden die moslims aan religie toekennen apart te bestuderen. De culturele waarden die moslims aan religie zouden toekennen zijn in dit onderzoek gericht op de aanpassingen die moslims binnen de Nederlandse context doen. De ontwikkelde typologie gaat van assimilatie naar integratie tot separatie en ten slotte marginalisatie. Dit betekent dat er moslims in Nederland zijn die zich of volledig aanpassen aan de dominante cultuur of een combinatie van beide culturen hanteren of zich eenzijdig vasthouden aan de eigen cultuur (Phalet et al. 2000 p 77). De typologie-indeling in Phalet et al. (2000) is vastgesteld door zelfcategorisering aan de hand van het beantwoorden van vragen. In later onderzoek waarin typologie-indelingen gemaakt worden, baseren onderzoekers zich steeds meer op de praktische uitingen van moslims. Het onderzoek van Phalet & ter Wal (2004) is hier een voorbeeld van, waarin zij onderscheid maken in 'rechtse' en 'rebellie' moslims. De rechtse moslims leven op een conservatieve, strenge wijze de praktische gedragingen van de islam na en de rebellie moslims op een individualistische manier (Phalet & ter Wal 2004 p 7). Demant (2005) neemt deze indeling in rechtse en rebellie moslims over en voegt hieraan de categorie 'kritisch/niet-kritisch' toe. De typologie-indeling van Demant (2005) en Phalet & ter Wal (2004) over de praktische uitingen van moslims worden in de onderzoeken van FORUM herzien. In de onderzoeken *Van Allah tot Prada* (2006), *Van Vasten tot Feesten* (2007) en *Geloof & Geluk* (Korf et al. 2008) worden Marokkaans-Nederlandse jongeren geplaatst in een typologie die hen labelt als conformisten, neo-orthodoxen, flexibelen, hedonisten of escapisten. In 2012 volgt er een nieuw onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau welke opnieuw een nieuwe typologie-indeling presenteert (Maliapaard & Gijssberts 2012). De typenindeling die in dit onderzoek werd ontwikkeld, was louter gebaseerd op de religieuze participatie van moslims. De verschillende

typen hebben dan ook een benaming die de religieuze participatie van moslims duidt. Maliepaard en Gijsberts maken onderscheid tussen praktiserende moslims, in de privésfeer praktiserende moslims, moslims die alleen de voedselvoorschriften volgen en de niet-praktiserende moslims. Deze typologie-indeling is in vergelijking met ander onderzoek wat eenzijdig, omdat het slechts een dimensie van religiositeit behandelt, namelijk de praktische dimensie (Glock & Stark 1965). In 2018 brengt Huijnk de praktische uitingen en identiteitsopvattingen van moslims samen in een nieuwe typologie. Huijnk heeft aan de hand hiervan 5 typen ontwikkeld, namelijk de seculiere, culturele, selectieve, vrome en private en strikt, praktiserende moslims. De labels van de 5 typen van Huijnk omvatten zowel religieuze als culturele connotaties. Huijnk is niet de enige die de begrippen cultuur en religie gebruikt in zijn typologie-indeling. In de andere onderzoeken van het Sociaal Cultureel Planbureau, de onderzoeken van FORUM, Phalet et al. (2000) en Demant (2005) wordt tevens gebruik gemaakt van de begrippen cultuur en religie. Opvallend aan al deze typologieën en manieren om de diversiteit van Marokkaanse-Nederlanders in kaart te brengen, is dat geen van de onderzoeken ingaat op wat de begrippen cultuur en religie precies betekenen voor de doelgroep en de onderzoeker. Dit is echter een belangrijke stap die overgeslagen lijkt te worden, omdat de begrippen wel op verschillende manieren worden gebruikt in bijvoorbeeld de labeling van de typologieën.

Niet alleen spelen in de verschillende typologieën de begrippen cultuur en religie een belangrijke rol. Er is daarnaast een andere trend waarneembaar in sommige van de bovenstaande onderzoeken, waarbij cultuur en religie als aparte domeinen significant zijn. Deze trend is namelijk dat onder de jongere generaties moslims een versterkte focus op een pure vorm van islam in ontwikkeling is (Phalet et al. 2000 p 22, Phalet & ter Wal 2004 p 7, Korf et al, 2007, Huijnk 2018). In recent onderzoek komt steeds vaker naar voren dat jongere generaties moslims zich meer gaan focussen op het religieuze aspect, de islam, om hun identiteit vorm te geven (o.a. Roy 2004, Jacobsen 2006, de Koning 2008 & 2009, Ketner 2010, Verkuyten & Martinovic 2012, Huijnk 2018). Islamitische jongeren in Nederland lijken op zoek te zijn naar een 'zuivere' vorm van islam, een vorm van islam die Kibria (2007) de 'nieuwe' islam noemt. Dit

is een vorm van islam waarbij de jongeren bewust culturele en religieuze uitingen trachten te scheiden. Deze scheiding tussen cultuur en religie wordt door Roy (2004) het proces van deculturalisering genoemd. Bij deculturalisering maken de jongeren de nieuwe islam los van de cultureel-nationale context door de waarheid in de concrete islamitische schriftuur te leggen (Roy 2004). In deze nieuwe constructie is er geen enkele verwijzing meer naar etniciteit, ras, taal, specifiek grondgebied etc., doordat de islam niet langer is ingebed in culturele en sociale relaties (Roy 2004 p 151). De verduidelijking van de begrippen cultuur en religie in dit proces is logischerwijs van belang. Er wordt in meerdere onderzoeken verondersteld dat islamitische jongeren zich bezighouden met de scheiding van cultuur en religie (Roy, 2004, de Koning 2008 & 2009). In het huidig onderzoek is er in het eerste, kwantitatieve, deelonderzoek gekeken naar wat Marokkaans-Nederlandse jongeren tussen de 15 en 23 jaar doen met betrekking tot deze scheiding in de dagelijkse praktijk. Het was na de uitvoering van dit kwantitatieve onderzoek dat de vraag rees welke domeinen er nou daadwerkelijk gescheiden worden in de praktijk. Daarnaast werd er tijdens dit onderzoek duidelijk dat er pas begrip kan ontstaan over cultuur en religie, wanneer deze begrippen voor de onderzoeker en de doelgroep helder zijn. Wat is nou die cultuur die we scheiden en van welke religieuze aspecten wordt dat dan gescheiden? Wanneer er gesproken wordt over het scheiden van cultuur en religie zou de eerste stap moeten zijn om te determineren wat cultuur en religie inhouden. En deze stap is een onderzoek wat zonder de interpretatie van de onderzoeker vastgesteld zou moeten worden. Cultuur en religie zijn persoonsafhankelijke begrippen, omdat ieder individu een ander sociaal-cultureel discours heeft (Giles & Middleton 2008 p 36). Het is om deze reden dat het interessant is om de invulling van de begrippen cultuur en religie allereerst te zoeken bij de doelgroep zelf. Hierbij is het belangrijk om in acht te houden dat de doelgroep van onder andere dit onderzoek een heterogene doelgroep is met verschillende identiteiten en opvattingen over cultuur en religie (Brubaker 2013). De hoofdvraag van dit onderzoek is derhalve als volgt vormgegeven: *Wat benoemen Marokkaanse-Nederlandse jongeren, tussen de 15 en 23 jaar, als cultuur en religie en hoe structureren zij deze aparte domeinen in hun dagelijkse praktijk?* Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn er drie deelonderzoeken gedaan. Het eerste deel is het theoretisch onderzoek, wat als eerste uiteengezet zal worden. In het theoretisch kader zal er nog wat

dieper ingegaan worden op voorgaande onderzoeken die getracht hebben de diversiteit van Marokkaanse moslims in Nederland in kaart te brengen. Hierbij zal gefocust worden op de paradoxale werking van het maken van typologie-indelingen, waarbij er tevens onderzocht wordt waarom de noodzaak bestaat om diversiteit te categoriseren. Naast vorige onderzoeken zal er in het theoretisch kader ook verder in gegaan worden op de begrippen cultuur en religie en waarom de reeds gedane analyse van deze begrippen belangrijk is voor dit onderzoek. Het tweede deelonderzoek is het kwantitatieve onderzoek wat eerder in deze inleiding reeds benoemd is. Dit onderzoek was gericht op de scheiding van de domeinen cultuur en religie in de dagelijkse praktijk van de jongeren, waardoor in acht gehouden moet worden dat de focus van dit deelonderzoek anders was dan de hoofdvraag van die onderzoek. Desalniettemin zijn de bevindingen van dit deelonderzoek belangrijk bevonden om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden. Tenslotte is er in het derde deel van het onderzoek gekozen voor een kwalitatieve aanpak door middel van 10 diepte-interviews. Hierbij is er onderzocht wat de respondenten specifiek beschouwen als cultuur en religie in hun dagelijkse praktijk.

2. Cultuur en religie in voorgaand onderzoek

Zoals zojuist in de inleiding benoemd, zal er in dit hoofdstuk ingegaan worden op voorgaand onderzoek dat gaat over het categoriseren van de diversiteit van Marokkaanse moslims in Nederland. Voor het beantwoorden van de hoofdvraag is het van belang om eerst te onderzoeken waarom er de behoefte bestaat om structuur aan te brengen in de diversiteit van de doelgroep. Tegelijkertijd zal er in dit hoofdstuk ingegaan worden op het belang van de verduidelijking van de begrippen cultuur en religie. Er zal tevens een sub paragraaf gewijd worden aan de verschillende betekenissen van de begrippen cultuur en religie. Dit hoofdstuk zal trachten duidelijkheid te scheppen over welke soort en interpretatie van de begrippen cultuur en religie in dit onderzoek worden gehanteerd, wat van belang is om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

2.1 Een diversiteit aan typen moslims

In de inleiding zijn er verschillende onderzoeken benoemd die een typologie-indeling hebben ontwikkeld om de diversiteit van moslims in Nederland te categoriseren. Er is veel onderzoek gedaan naar de diversiteit van moslims, zowel nationaal als internationaal, maar wat deze onderzoeken gemeen hebben, is dat zij een abstracte weergave van de diversiteit van moslims in Nederland geven. Een veel gebruikte reden in deze onderzoeken om de diversiteit te categoriseren is de assumptie dat de moslimdiversiteit in Nederland in kaart gebracht dient te worden. Waarom dat deze diversiteit in kaart gebracht moet worden, is een vraag die de verschillende onderzoeken echter niet verder behandelen. Johansen en Spielhaus gaan in hun onderzoek van 2012 over het scala aan kwantitatieve onderzoeken dat gedaan is in West-Europa, wel in op het nut van categoriseren. Hoewel Johansen en Spielhaus sterk ingaan op de kwantitatieve onderzoeken, zouden de argumenten ook kunnen gelden voor kwalitatieve onderzoeken. Volgens hen is het nut van de talloze onderzoeken naar moslims in Europa om de diversiteit van de wereld telbaar te maken. Statistische data en hierop gebaseerde conclusies zijn volgens hen een hulpmiddel geworden om wetten en patronen van het sociale leven bloot te leggen. Deze wetten en patronen zouden zonder onderzoeken, zoals de typologie-onderzoeken, verborgen blijven. De uit de onderzoeken voortkomende data hebben zodoende

het vermogen om het leven samen te vatten in beheersbare en overdraagbare eenheden, die verbanden, duidelijkheden en causaliteiten kunnen weergeven. En deze samenvattende eenheden zijn weer bruikbaar in bijvoorbeeld besluitvorming, bestuur, politiek en media-gerichte opinies (Johansen & Spielhaus 2012 p 82-83). Zowel Johansen & Spielhaus als Sunier (2012) benadrukken dat er met data tevens rekening gehouden dient te worden met de generalisatie die gepaard gaat met de categorisaties en de impact die deze generalisatie kan hebben. Statistische getallen en representaties kunnen dienen als intermediair tussen verschillende kennisgebieden zoals het academisch domein, de media en de politiek. En hierbij kunnen numerieke uitspraken het argument zijn dat andere argumenten uitsluit, waardoor deze wetenschappelijke onderzoeken relevante gevolgen kunnen hebben voor de realiteit van individuen en gemeenschappen (Johansen & Spielhaus 2012 p 82). Wanneer er dus sprake is van numerieke uitspraken en samenvattende data over een bepaalde groep, moet er rekening gehouden worden met de keerzijde hiervan. Typologie-indelingen kunnen gezien worden als objectieve en systematische middelen om moslims in homogene groepen in te delen. In deze homogene groepen is het mogelijk dat er geen ruimte voor uitzonderingen en individuele afwijkingen is, zelfs niet als er sprake is van zelfcategorisering. Dit betekent dat de representatie van Nederlandse moslims middels een typologie-indeling een generaliserende werking kan hebben. Het kiezen van een typologie-indeling om een overkoepelend beeld te krijgen van een grote groep individuen, lijkt een paradoxale stap, doordat er in de typologie-indeling geen ruimte is voor het individu. Desalniettemin kunnen typologie-indelingen ook hun voordeel hebben, omdat zonder enige vorm van indeling of categorieën er niets gezegd kan worden over de doelgroep. Enige sprake van generalisering is noodzakelijk om verbanden of patronen te ontdekken in een diverse doelgroep. Hierbij is het echter van belang om, zoals Brubaker (2013) aangeeft, bij het onderzoeken van een diverse doelgroep te beseffen dat er heterogeniteit bestaat.

Johansen en Spielhaus geven naast de bovenstaande paradoxale werking van het gebruik van typologie-indelingen, een ander belangrijk punt weer in de verschillende onderzoeken naar moslims in Europa. Deze verschillende onderzoeken differentiëren in focus op bijvoorbeeld uiterlijkheden (Ünal & Moors 2015, Korteweg & Yurdakul 2014), nationale

identiteit (Ewing, 2003) of veiligheidskwesties (Wagenvoorde 2016 p 12, Sunier 2012). Hoewel de onderzoeken van focus verschillen, staan zij allen ten dienst van onderzoekers die vanuit een bepaald perspectief iets willen weten van de doelgroep. Hierbij wordt er onderscheid gemaakt tussen een 'wij' en een 'zij' groep, waarbij de zij-groep moslims zijn die ofwel migrant zijn of een migratieachtergrond hebben. De notie dat er een 'wij' en 'zij' groep is, suggereert dat er een duidelijk verschil is tussen de groep moslims die onderzocht wordt en de nationale bevolking waar zij deel van uit behoren te maken (Johansen & Spielhaus 2012 p 107-112). Dit is een interessant punt om in acht te houden, omdat in dit onderzoek gefocust wordt op jongeren die allen geboren zijn in Nederland en zodoende al onderdeel van de nationale bevolking zouden moeten zijn. Dit indiceert dus dat er in dit onderzoek ook sprake zou kunnen zijn van een wij/zij-verdeling. Het veronderstellen dat de Nederlands-Marokkaanse islamitische bevolking een apart segment is van de Nederlandse samenleving, moet niet gelijk staan aan de notie dat zij niet onder de nationale bevolking horen. Sunier versterkt dit punt door te stellen dat de focus minder op veiligheid en integratie gelegd moet worden en meer op onderzoek naar moslims in Europa (Sunier 2012). Wat het verschil dan precies is wat de veronderstelde 'wij' en 'zij' groep zou separeren, is iets waar verduidelijking van de definities cultuur en religie vanuit de Nederlands-Marokkaanse doelgroep bij zou kunnen helpen.

Naast de paradoxale, generaliserende werking en de onbewuste instandhouding van het wij-zij gevoel, heeft onderzoek naar de Nederlandse-Marokkaanse bevolking nog een andere keerzijde. De labeling die bepaalde typen of categorieën krijgen kan van invloed zijn op hoe er over deze bepaalde typen of categorieën gedacht wordt. Het gaat om de betekenis die labels dragen, die eventuele consequenties hebben (Davenport 2016). In het onderzoek van Huijnk (2018) wordt bijvoorbeeld de eerste groep als seculier gelabeld en de vierde groep als vroom en privaat. Deze labeling lijkt niet veelzeggend, voordat de concrete definitie van de labels is vastgelegd. Seculier is een verwarrende term met meerdere betekenissen. De term kan veronderstellen dat er een scheiding tussen publiekelijke uitingen van religie en private uitingen zijn (Berger 2018). De term seculier kan hiermee een overlap suggereren met de vrome en private groep. De tweede groep die Huijnk (2018) onderscheidt, heeft eveneens een verwarrend label. Deze groep is namelijk gelabeld als culturele moslims. In deze categorie

worden moslims omschreven als zij 'die aan de sociale gedragingen van het geloof volop deelnemen, maar de rituele gedragingen nauwelijks praktiseren' (Huijnk 2018 p 54). Hoe deze omschrijving zich verder verhoudt tot het begrip cultuur en waarom er gekozen is voor het label 'cultureel' wordt verder niet beschreven. Er wordt zodoende niet duidelijk uiteengezet wat cultuur in deze context precies betekent, waardoor de betekenis achter dit label voor interpretatie openstaat. Naast de soms problematische betekenis en interpretatie van labels beargumenteert Jeldtoft dat alle moslims, zowel onzichtbaar als actief, beïnvloed worden door de objectificatie van de islam in dit soort typologie-onderzoeken. Door de focus te leggen op het moslim-zijn als voornaamste identiteitsmarker wordt de indruk gewekt dat het moslim-zijn, bij bijvoorbeeld de Nederlandse-Marokkaanse jongeren, het enige en belangrijkste aspect van hun identiteit is (Jeldtoft 2011). Een moslimidentiteit is echter geen vast gegeven. Deze identiteit krijgt vorm door variabele etnische of religieuze aspecten en dit is vaak slechts een van vele kenmerken. Bij moslims wordt het religieuze aspect vaak benadrukt, terwijl dit niet per se het belangrijkste aspect van hun identiteit is (Roy 2003).

Bovenstaande bezwaren van Johansen en Spielhaus zijn gericht op kwantitatief onderzoek, maar ook met kwalitatief onderzoek kan er gestreefd worden naar een abstracte weergave van de diversiteit en kan er sprake zijn van generalisatie, waardoor de bezwaren ook voor kwalitatief onderzoek kunnen gelden. Ondanks deze bezwaren op specifiek gezien de typologie-indelingen, staat het buiten kijf dat er verschillende pogingen zijn gedaan om de diversiteit van moslims in kaart te brengen en dat dit ook zijn nut kan hebben. Hoewel huidig onderzoek geen nieuwe poging om een typologie-indeling te ontwikkelen is, is het wel een poging om de doelgroep in abstracte zin beter te begrijpen. Hierbij komen de begrippen cultuur en religie wederom kijken. In onderzoek naar de Nederlands-Marokkaanse moslims gaat de belangstelling uit naar de wijze waarop de Nederlands-Marokkaanse moslims in de strijd tussen culturele en religieuze identiteit zichzelf identificeren. De begrippen cultuur en religie zouden hierbij verduidelijkt moeten worden vanuit het standpunt van de respondenten zelf.

2.2 Een zuivere islam vervlochten met cultuur

In deze paragraaf zal er duidelijkheid geschept worden over waarom het van belang is om de begrippen religie en cultuur nader te onderzoeken. Wat namelijk blijkt uit het theoretisch onderzoek is dat de begrippen cultuur en religie verre van afgebakende begrippen zijn. Zowel van religie als van cultuur bestaan er talloze verschillende betekenissen, waar we nu wat dieper op in zullen gaan.

Het woord cultuur kan volgens Baetens (2009) drie verschillende verwijzingen hebben. Het kan ten eerste verwijzen naar kunstwerken en intellectuele producten uit de hoge cultuur of cultuur kan ten tweede wijzen op een algemeen proces van intellectuele, geestelijke en esthetische ontwikkeling. In dit onderzoek focussen we op de derde betekenis van cultuur als zijnde een levensstijl die eigen is aan een groep, een periode of volk (Baetens 2009). Deze betekenis van cultuur is echter ook niet afgebakend en is in vorig onderzoek regelmatig opnieuw geanalyseerd. De antropologische definitie van cultuur van Geertz (1973) heeft vooral veel teweeggebracht. Het concept van cultuur dat hij omarmt is een semiotische. Dit houdt in dat Geertz gelooft dat de mens een wezen is, omgeven in webben van betekenis die hij zelf heeft gesponnen. Deze webben duidt Geertz aan als cultuur, zodoende is cultuur een manier om betekenis toe te kennen aan de wereld om deze begrijpelijk te maken. Deze webben vertaalt Geertz als een systeem van historisch geërfde concepten, uitgedrukt in symbolen. Middels deze symbolische vormen communiceren, vereeuwigen en vergroten mensen hun kennis en opvattingen van het leven. Antropologisch gezien is het bevatten van cultuur volgens deze definitie alleen mogelijk van binnenuit en binnen de eigen termen, begrippen en waarden en normen. Het onderzoek doen naar culturen is dus altijd deels subjectief. Cultuur is daarnaast altijd een open opvatting, doordat de webben die de 'cultuur' vormen altijd in verandering zijn. Dit houdt in dat het begrijpen van een cultuur een voortdurend proces is (Pieterse 2009).

Geertz' definitie van religie kan aan de hand van bovenstaande definitie van cultuur vormgegeven worden. Religie is volgens Geertz tevens een systeem van symbolen, een systeem welke macht, overtuiging en een langdurige motivatie in de mens teweegbrengt. Dit systeem van symbolen formuleert concepten om de algemene orde van bestaan te duiden. Dit wordt gedaan door deze concepten een aanzien van feitelijkheid te geven, waardoor de overtuigingen

en langdurige motivatie van mensen uniek en realistisch lijken (Geertz, 1973 p 87). Bij deze beschrijving van religie is het noodzakelijk het concept 'symbool' wat te verduidelijken. Volgens Geertz kan ieder object, handelen, gebeurtenis, eigenschap of relatie een conceptie van een symbool teweegbrengen. Hierbij is de conceptie de 'betekenis' van het symbool. Door het gebruik van een symbolensysteem om religie te beschrijven, maakt Geertz van religie een universeel cultureel fenomeen. Religie wordt volgens dit standpunt gezien als onderdeel van het culturele concept. Een standpunt wat gedeeld wordt door Beyers, die stelt dat wanneer men religie bestudeert ook het concept cultuur meegenomen moet worden en visa versa (Beyers 2017).

Hoewel Geertz' definitie van cultuur in de antropologie van aanzien is, is het belangrijk de kritische noot hierop van Talal Asad ook mee te nemen. In *Anthropological Conceptions of Religion: Reflections on Geertz* (1983), beschrijft Asad uitgebreid zijn kritiek op de bovenstaande definities van cultuur en religie die Geertz heeft ontwikkeld. Het is niet van toegevoegde waarde om deze volledige kritiek in dit onderzoek te beschrijven, maar het volgende punt moet wel aangehaald worden om de insteek van dit verdere onderzoek te begrijpen. Dat punt is namelijk dat Asad stelt dat religie beschouwen als een universeel cultureel fenomeen niet mogelijk is. Een universeel cultureel fenomeen zou historische geproduceerd, gereproduceerd en getransformeerd worden. Asad beargumenteert dat religieuze symbolen (zoals Geertz deze definieert) niet onafhankelijk van hun relaties met niet-religieuze symbolen of van hun interpretatie van het sociale leven kunnen worden begrepen. Dit betekent dus dat religieuze symbolen nauw verbonden zijn met het sociale leven en ermee veranderen. De betekenissen van religieuze praktijken en uitingen moeten dus, naast ze te verklaren in sociale fenomenen, ook verklaard worden als producten van historische onderscheidende disciplines en krachten. Om het concept islam, religie en cultuur dus te begrijpen zoals de respondenten in dit onderzoek dit doen, moet men dus starten met het onderzoeken van deze definities als zijnde een veranderlijk proces en niet als een universeel concept gescheiden van processen van vorming (Asad 1983). Asad definieert het concept van islam dan ook als een discursieve traditie, waarbij de historische traditie bewaakt moet worden door de tijd en deze tegelijkertijd onderhevig is aan verandering. Hierbij stelt Asad twee benaderingen in acht te houden. Ten

eerste dat, wanneer islam wordt gezien als een discursieve traditie, het mogelijk is dat er net zoveel vormen van islam bestaan als dat er moslims zijn. Ten tweede moet de zelfidentificatie van moslims serieus genomen worden. Als iemand stelt moslim te zijn en hierbij bepaalde uitingen als islamitisch identificeert moeten onderzoekers dit accepteren en focussen op hoe deze uitingen in relaties staan tot andere moslims (Lukens-Bull 1999). Deze beide punten van Asad maken duidelijk dat de islam geen eenduidige interpretatie kent, zoals ook in ander onderzoek duidelijk wordt (Huijnk 2018, Waardenburg 2005, Maliepaard & Gijsberts 2012).

De verschillende interpretaties van moslims aangaande het concept islam zijn volgens zowel Asad als Geertz afhankelijk van culturele en sociale processen. Een standpunt wat de Koning (2009) verduidelijkt wanneer het gaat om het proces van deculturalisering; het elimineren van sociale invloeden is waar veel islamitische jongeren naar streven, zoals in de inleiding reeds is benoemd. Dit proces houdt in dat over het algemeen moslims een idee van de islam uit de authentieke tijd van de profeet Mohammed najagen. Jongeren die streven naar deze islam zijn voortdurend bezig kennis te verzamelen over de islam uit deze tijd. Een goede moslim wordt gezien als een moslim die voldoende kennis heeft over 'wat de islam nu eigenlijk zegt' (de Koning 2009). Het idee van een authentieke vorm van islam kan ook wel verstaan worden als de norm, de descriptieve en tastbare vorm van islam is. Alle antwoorden op religieuze vragen en dilemma's uit het dagelijks leven kunnen gevonden worden in een van de drie bronnen. Deze drie bronnen zijn de Koran, de Soenna en de islamitische wetscholen. Deze descriptieve norm staat los van de islam als een sociaal patroon, het is een norm, ideaal en werkelijkheid waar moslims zich naar richten (Hamdan 2012, Waardenburg 2005 p. 383). Het sociale en culturele wordt bij deze vorm van islam dus geprobeerd te elimineren, iets wat volgens de Koning een cultureel product op zich is. Het streven naar een zuivere vorm van islam gaat gepaard met een individualiseringsproces bij sommige islamitische jongeren, tijdens dit proces komen zij los van de traditionele sociaal-culturele verbanden. Deze individualisering is ook waarneembaar in de religieuze beleving en interpretatie van de geloofspraktijk wanneer jongeren zich onafhankelijk opstellen ten opzichte van traditionele, religieuze gezagsdragers (Roy 2004, Waardenburg 2005). Het feit dat de jongeren hun identiteit in specifieke context, al dan niet op een individualistische manier, vormgeven in relatie tot anderen, maakt het een

sociaal-cultureel product (de Koning 2009). Dat jongeren hun identiteit vormgeven in relatie tot anderen hoeft niet per definitie te leiden tot een zoektocht naar een pure vorm van de islam, volgens het onderzoek van Fadil (2017). Fadil laat in haar onderzoek zien dat sommige jongeren kritiek op trends rondom de islamitische opwekking uitten door juist de connectie met de traditionele islam van hun voorouders aan te halen. De islam van de traditie wordt door de moslims uit het onderzoek van Fadil omschreven als een open en tolerante islam, waar zij naar proberen te leven.

Sommige jonge moslims claimen dus te streven naar een pure vorm van islam, die zij in tegenstelling zetten van de traditionele islam van de ouders die weer sommige andere moslims in ere proberen te houden. Bij beide vormen van de islam is er sprake van identiteitsvorming als een sociaal-cultureel product is. Hierbij is het van belang dat er een beeld gevormd wordt wat de jongeren beschouwen als cultureel en religieus. Zonder duidelijkheid over deze begrippen is het haast onmogelijk om vast te kunnen stellen of de respondenten deze twee domeinen gescheiden houden in hun dagelijkse praktijk of juist niet. Het volgende hoofdstuk, waarin het kwantitatieve deel van dit onderzoek wordt beschreven, zal dit standpunt versterken. Tijdens dit veldonderzoek is er getracht aan te tonen of de respondenten het culturele en religieuze scheiden in het dagelijks leven. Het is interessant om dit onderzoek mee te nemen in dit rapport, omdat het illustreert dat dit niet mogelijk was zonder verduidelijking van de begrippen cultuur en religie vanuit de respondenten.

3. Een poging om cultuur en religie te scheiden in de dagelijkse praktijk van de respondenten

In dit hoofdstuk is er getracht te onderzoeken hoe de Marokkaans-Nederlandse jongeren denken over het culturele en religieuze domein en of zij in hun uitingen een scheiding hiertussen maken. Dit onderzoek is onder andere een aanleiding geweest voor de uiteindelijke hoofdvraag van dit onderzoek, doordat gedurende de uitvoering van dit onderzoek duidelijk werd dat er eerst duidelijkheid over de begrippen cultuur en religie moest komen.

Dit onderzoek is gedaan in samenwerking met BeHr Groep Nederland, een trainingsbureau, waarbij de trainingen-, coaching- en adviestrajecten allen in het teken staan van inclusie en diversiteit. Met een combinatie van praktijkervaring en wetenschappelijk onderzoek tracht de BeHr Groep problematiek omtrent diversiteit en inclusie te vertalen naar de praktijk van een uitgebreid netwerk en klantenbestand (BeHr Groep Nederland BV 2019). Bij BeHr Groep Nederland heeft er tegelijk met het opdoen van praktijkervaring een onderzoeksstage plaatsgevonden. Het is om deze reden dat BeHr Groep Nederland een belangrijke rol heeft gehad in het werven van respondenten. Hier zal later, bij de omschrijving van de interviews, dieper op in gegaan worden.

3.1. Onderzoeksopzet

De hoofdvraag die centraal stond tijdens de uitvoering van dit kwantitatieve veldonderzoek is, zoals al eerder aangegeven, anders dan de uiteindelijk hoofdvraag die gepresenteerd is in de inleiding. Dit deelonderzoek had in eerste instantie als doel om culturele en religieuze waarden te scheiden in de dagelijkse praktijk van de respondenten en aan de hand hiervan kon er misschien een nieuwe typologie-indeling ontwikkeld worden. Al gauw bleek het maken van een nieuwe typologie-indeling niet mogelijk, wat kort in de deelconclusie uiteengezet zal worden. Ook het scheiden van de culturele en religieuze waarden bleek onmogelijk, door verschillende redenen. Hier zal wat uitgebreider op ingegaan worden in de deelconclusie, omdat dit wel interessante bevindingen teweegbracht voor het daarna volgende kwalitatieve onderzoek.

De hoofdvraag die centraal stond ten tijde van het kwantitatieve onderzoek luidt:
Kunnen religieuze en culturele waarden van Marokkaanse-Nederlandse jongeren, tussen de 15

en 23 jaar, apart gedefinieerd worden en zo ja, hoe kan deze diversiteit aan waarden gestructureerd worden? Om deze vraag te onderzoeken was er gekozen om op een kleine schaal enquêtes uit te zetten.

3.2 Bepaling doelgroep kwantitatieve enquête

Dit deelonderzoek spitst zich toe op Marokkaans-Nederlandse moslims, met een leeftijd tussen de 15 en de 23 jaar. Er is gekozen voor de Marokkaanse bevolking, omdat deze groep een hoge religiositeit laat zien. In het onderzoek van Huijnk (2018) komt naar voren dat het overgrote deel van de Nederlands-Marokkaanse moslims, bij benadering 94%, zichzelf als moslim ziet. Hierbij is een overgroot deel van de moslims strikt praktiserend of vroom (Huijnk 2018). Dit houdt in dat vooral de Marokkaanse bevolking een authentieke vorm van de islam nastreeft. Daarnaast is de Marokkaans-Nederlandse bevolking interessant, omdat zij na de Turkse bevolking de grootste islamitische minderheid in Nederland zijn.

De leeftijd van 15 tot 23 jaar is gehanteerd, omdat jongeren van deze leeftijd nog bezig zijn met het zoeken naar hun identiteit. In het onderzoek van Huijnk (2018) wordt de leeftijd van 15 tot 21 gehanteerd, waar dit onderzoek mede op gebaseerd is. De leeftijd in dit onderzoek is verhoogd naar 23, omdat de leeftijd tot 23 identiteitsbepalend is (Hamman et al. 2005). De respondenten waarvan de resultaten geanalyseerd zijn, zijn tevens allen geboren in Nederland met ouders afkomstig uit Marokko.

De respondenten zijn via verschillende kanalen benaderd, waardoor er een uiteenlopende variatie personen mee heeft gedaan aan het onderzoek. De grootste groep respondenten is benaderd via sociaal mediakanalen, zoals Facebook en LinkedIn. Door lid te worden van de Facebookgroep *All round women* (27 okt. 2014), *It's all about women* (19 okt. 2016) en *Marokkanen bijeen* (25 okt. 2015), was het mogelijk gericht de enquête rond te sturen. De groepen *All round women* en *It's all about women* zijn groepen waarin Marokkaanse vrouwen van alle leeftijden met elkaar in contact komen. De groep *Marokkanen bijeen* bestaat uit Marokkaanse mannen en vrouwen. Naast de werving van respondenten via social mediakanalen zijn er ook enquêtes uitgezet in klassen waar jongeren Arabische les krijgen. Via contacten van BeHr Groep Nederland konden deze jongeren benaderd worden, de leeftijd van

deze jongeren lag tussen de 15 en 17 jaar. Ten slotte zijn de overige respondenten benaderd via kennissen, collega's en sportverenigingen. Alle respondenten hebben de enquête ingevuld middels een link naar de website survio.com, waar de enquête online verwerkt was.

De totale weergave van de online enquête beslaat 178 bezoeken, waarvan 61 personen de vragenlijst volledig hebben ingevuld. Op basis van een afwijkende leeftijd en geboorteland, worden de resultaten van 8 respondenten niet meegenomen in de resultatenanalyse. Hierdoor is de analyse gebaseerd op de antwoorden van 53 respondenten, waardoor het totale succespercentage 29.8% bedraagt. Van de totale 53 respondenten is 73.6% vrouw ten opzichte van 26.4% man. Deze vrouwelijk oververtegenwoordiging kan verklaard worden door de exclusief, vrouwelijke facebookgroepen en doordat de persoonlijke contacten van de onderzoeker grotendeels vrouwelijk zijn.

De opleidingsvariatie is tevens interessant, doordat het noodzakelijk is de factor opleidingsverschil mee te nemen in de analyse van de resultaten. In het onderzoek van Maliepaard en Gijsberts (2012) kwam namelijk naar voren dat de dagbesteding evenals het verschil in opleiding kan leiden tot verschil in praktische uiting van de islam. Van de mannelijke respondenten is 71.4% nog scholier, 7.1% student en 21.4% werkt fulltime. Van de vrouwen is 56.4% scholier en 28,2% student. De overige respondenten zijn parttime of fulltime aan het werk. Gemiddeld zitten de respondenten nog op de middelbare school, op het vmbo of de havo. Een overzicht van de leeftijdsvariatie en de opleidingsvariatie – (werk)situatie en opleidingsniveau – is te vinden in paragraaf 7.2 Bijlage 2 van dit onderzoek.

3.3 Gehanteerde methode enquête

De enquête die de respondenten ingevuld hebben, is opgedeeld in vier onderdelen en de gehanteerde vragenlijst is te vinden in paragraaf 7.1 Bijlage 1 van dit onderzoek. Het eerste onderdeel van de enquête gaat in op de demografische gegevens van de respondenten en dient te achterhalen of sekse, leeftijd, dagbesteding en opleiding van invloed zijn op de resultaten. De vorige paragraaf 'doelgroep' wijdt hier verder over uit. Het tweede deel van de enquête onderzoekt de praktische uitingen van de jongeren in hun religieuze beleving. Er wordt ingegaan op hoe de jongeren de islam beleven en hoe zij deze tot uiting brengen in de praktijk.

De stellingen van dit deel van de enquête zijn gebaseerd op de ondervraagde orthopraxis uit het onderzoek van Huijnk (2018). Om niet slechts de praktische uitingen van de respondenten mee te nemen in de uitkomsten, zoals bij eerder onderzoek (Phalet & ter Wal 2004, Maliepaard & Gijssberts 2012), wordt in deel drie aandacht besteed aan de identiteit van de respondenten. Hoe de respondenten hun rol als moslim en als participant in de Nederlandse maatschappij zien, wordt tevens bevraagd door stellingen. Het laatste onderdeel van de enquête heeft als doel te achterhalen of de jongeren culturele en religieuze waarden gescheiden kunnen houden. Of culturele en religieuze waarden tegelijk, apart van elkaar of afzonderlijk vormgeven aan de identiteit van Marokkaans-Nederlandse jongeren, wordt in dit laatste deel onderzocht.

De resultaten van de analyse zijn verzameld op survio.com, waar een persoonlijk business-account het mogelijk maakte om deze resultaten in een duidelijk overzicht te vergaren. Deze website had de optie om de antwoorden van verschillende groepen (mannen, vrouwen, bepaalde leeftijd etc.) apart te genereren en hier percentages aan te hangen.

3.4 Resultatenanalyse

De analyse van deze resultaten zal gedaan worden in drie delen, het eerste deel van de enquête – de demografische gegevens – is reeds behandeld.

3.4.1. Analyse van de praktische uitingen

Huijnk (2018) houdt in zijn onderzoek naar de religieuze participatie rekening met de volgende uitingen: moskeebezoek, bidden, halal eten, ramadan en het dragen van een hoofddoek. In dit onderzoek zullen we focussen op de uitingen, bidden, halal eten en de ramadan, hoewel we ook het moskeebezoek en het dragen van een hoofddoek meenemen in de analyse. Dit wordt gedaan, omdat het dragen van een hoofddoek slechts voor vrouwen een uiting kan zijn, tegelijkertijd is het moskeebezoek slechts een verplichting voor mannen (Waardenburg 2000 p. 81). In dit onderzoek is de voornaamste focus de vijf zuilen en verdere voorschriften, zoals het halal eten (Waardenburg 2000 p 80-99). Het gaan op bedevaart is echter een zuil die we niet mee zullen nemen in de resultaten, omdat de doelgroep waarschijnlijk te jong is om deze zuil daadwerkelijk al gerealiseerd te hebben. Daarnaast is het geven van de zakaat een verplichting

voor moslims, maar ook deze zullen we niet mee nemen, omdat de leeftijd van de respondenten dusdanig jong is, dat de ouders nog garant staan. In de nu volgende tabellen 1 t/m 4 zijn de percentages uiteengezet van de respondenten die al dan niet consistent de religieuze verplichtingen volgen.

Tabel 1: Vijfmaal daags bidden bij mannen, vrouwen en het totaal aantal respondenten (%)

	Nooit	Zelden	Soms	Regelmatig	Vaak	Altijd
Mannen	21.4	21.4	14.3	14.3	7.1	28.4
Vrouwen	10.3	5.1	12.8	10.3	12.8	48.7
Totaal	13.2	9.4	13.2	11.3	11.3	41.5

Tabel 2: Vasten tijdens de ramadan bij mannen, vrouwen en het totaal aantal respondenten (%)

	Nooit	Zelden	Soms	Regelmatig	Vaak	Altijd
Mannen	7.1	0	0	7.1	14.3	71.4
Vrouwen	5.1	0	2.6	0	5.1	87.2
Totaal	5.7	0	1.9	1.9	7.5	83.0

Tabel 3: Halal eten bij mannen, vrouwen en het totaal aantal respondenten (%)

	Nooit	Zelden	Soms	Regelmatig	Vaak	Altijd
Mannen	0	0	7.1	0	35.7	57.1
Vrouwen	2.6	0	2.6	0	7.7	87.2
Totaal	1.9	0	3.8	0	15.1	79.2

Tabel 4: Overige religieuze uitingen (%)

	Nooit	Zelden	Soms	Regelmatig	Vaak	Altijd
Wekelijks						
moskeebezoek						
mannen	14.3	14.3	21.4	21.4	21.4	7.1
vrouwen	25.6	28.2	15.4	0	10.3	20.5
totaal	22.6	24.5	17.0	5.7	13.2	17.0
Hoofddoek						
dragen*	30.8	5.1	5.1	2.6	7.7	48.7
Vieren van						
Suiker- en Offerfeest met familie	1.9	1.9	3.8	0.9	12.3	79.3
Verdiepen in						
Koran en Soenna	9.4	17.0	24.5	22.6	17.0	9.4

* Alleen vrouwelijke respondenten meegenomen

Kijkende naar de drie praktische handelingen die gemeten zijn, is te zien dat de ramadan en het halal eten het sterkst worden nageleefd, een respectievelijke 90.5% en 94.3%. Het vijfmaal daags bidden is bij slechts 41.5% van de respondenten een vaste religieuze uiting. De overige uitingen uit tabel 4, het dragen van een hoofddoek, het moskeebezoek, het vieren van het Suikerfeest en Offerfeest en het verdiepen in de Koran en Soenna bij al dan niet een islamitisch kenniscentrum, kunnen ook een indicatie geven over een culturele en religieuze scheiding. Hoewel het wekelijks moskeebezoek voor mannen verplicht is, gaat slechts 28.5% van hen vaak tot altijd wekelijks naar de moskee, tegenover 30.8% van de vrouwen. Van de vrouwen die meegedaan hebben aan het onderzoek, draagt 56.4% een hoofddoek. Het vieren van het Suiker- en Offerfeest met familie is het gemiddelde percentage van de stellingen: *het Suikerfeest vier ik met heel mijn familie* en *ik vier met heel mijn familie het Offerfeest*. De stellingen of het Suiker- en Offerfeest ook met vrienden wordt gevierd, is niet meegenomen in de analyse, omdat de indicatie of dit een culturele of religieuze uiting is, onduidelijk is (Buitelaar

2002). Het verdiepen in de Soenna wordt door 49.0% regelmatig tot vaak gedaan, of dit vanuit een religieuze of culturele overtuiging is, is echter niet uit de resultaten op te maken.

Naast de bovenstaande uitingen zijn er in de enquête ook andere uitingen meegenomen, die eventueel als cultureel gezien zouden kunnen worden. Hierbij is roken, alcohol drinken en naar feestjes gaan, meegenomen, omdat deze uitingen ongebruikelijk zijn in de islam en een bepaald beeld van orthodoxie aan kunnen geven (Roex, 2014). Naast deze islamitisch-verboden uitingen zou de stelling *bij het verbreken van het vasten eten ik en mijn familie uitgebreid* ook een indicatie over de culturele invloed in de religieuze uitingen kunnen zijn. Het zou kunnen dat de nadruk op grote hoeveelheden traditioneel eten door sommige gezien kan worden als een culturele uiting van een religieuze norm (Buitelaar 2002 p. 174). Tabel 5 toont de percentages aan van de jongeren die zich bezighouden met deze uitingen. Het overgrote deel van de respondenten zegt nooit te roken of te drinken.

Tabel 5: culturele, praktische uitingen (%)

	Nooit	Zelden	Soms	Regelmatig	Vaak	Altijd
Ik rook	81.1	7.5	1.9	0	0	9.4
Ik drink in het weekend alcohol	77.4	5.7	1.9	7.5	3.8	3.8
Ik ga uit of naar feestjes	37.7	11.3	18.9	13.2	9.4	9.4
Bij het verbreken van het vasten eten ik en mijn familie uitgebreid	1.9	3.8	7.5	11.3	24.5	50.9

Een aanzienlijke groep respondenten nuttigt soms tot altijd in het weekend alcohol. Een minder grote groep rookt, maar het percentage dat rookt, doet dit altijd (9.4%). 15.1% van de respondenten drinkt regelmatig of vaker alcohol, van deze respondenten rookt meer dan de helft (57.1%) altijd. Wanneer de respondenten die op regelmatige basis of vaker alcohol

nuttigen nader onderzocht worden, is te zien dat slechts 14.3% van deze respondenten de islamitische regels volledig naleeft. 71.3% leeft de praktische handelingen nooit tot zelden na. Er is echter een groot verschil te achterhalen tussen de handelingen, 71.3% van de respondenten die alcohol nuttigen, bidden nooit tot zelden vijfmaal daags. Halal eten wordt door slechts 14.3% niet gevolgd en 28.6 % vast tijdens de ramadan niet. Het uitgebreid eten tijdens de ramadan wordt door 85.7% van de respondenten vaak tot altijd gedaan.

3.4.2 Analyse identiteitsopvattingen

Uit de resultaten van het derde deel van de enquête is gekomen dat gemiddeld 86.1% van de respondenten de islam en het moslim-zijn erg van belang vindt voor de identiteit, dit is terug te zien in onderstaande tabel 6.

Tabel 6: opvattingen over het moslim-zijn in combinatie met de identiteit (%)

	Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens
De islam is belangrijk voor mijn identiteit	54.7	34.0	7.5	1.9	1.9
Het geloof is een heel belangrijk onderdeel van mijzelf	50.9	35.8	9.4	1.9	1.9
Dat ik moslim ben is iets waar ik vaak aan denk	32.1	50.9	7.5	7.5	1.9

Wanneer de resultaten van de praktische uitingen uit tabel 1 tot en met 3 linken aan de respondenten die het moslim-zijn als belangrijk achten voor de identiteit vallen er een aantal zaken op. Meer dan de helft van deze respondenten, namelijk 58,7%, volgt de religieuze uitingen nauwkeurig. Het vijfmaal daags bidden is ook bij deze respondenten de praktische uiting die het minst nageleefd wordt. 97.8% van deze respondenten eet namelijk consequent halal en 93.5% vast consequent alle dagen tijdens de ramadan. Tegelijkertijd drinkt 6.5% van deze respondenten vaak tot altijd alcohol in het weekend en 4.3% rookt consistent. Het

verbreken van het vasten op een uitbundige manier wordt door 76% van deze respondenten gedaan. Het vieren van het Suiker- en Offerfeest geeft geen anomalieën weer. De respondenten die het niet met de stellingen uit tabel 6 eens zijn of een neutrale positie innemen, leven de praktische uitingen tevens in mindere mate na, dit is 13.9% van de respondenten. Slechts 27.5% van deze 13.9% bidt vaak tot altijd vijfmaal daags, de overige respondenten zelden tot nooit. Het halal eten blijft een hoog percentage dagelijks naleven, namelijk 75%. Ook de ramadan wordt door 62.5% strikt gevolgd.

Er is tevens bevraagd of de respondenten een sterke religieuze overtuiging hebben, om te achterhalen of de praktische uitingen een gevolg zijn van religieuze overtuiging of sociale druk. Deze stelling legt vast dat 67.9% van de respondenten daadwerkelijk een sterke religieuze overtuiging hebben en slechts 7.6% van de respondenten is het hier niet mee eens. Tevens vindt 86.8% van de respondenten dat de islam hen antwoord geeft op belangrijke levensvragen.

Vervolgens is er bevraagd in de enquête hoe de respondenten denken over religie in het publieke domein. In tabel 7 van bijlage 2 zijn de verschillende stellingen en daarbij behorende resultaten verwerkt. De contrasterende resultaten bij de stellingen *religie moet privé beoefend worden* en *religie is een privézaak tussen individu en Allah* wijzen uit dat het niet duidelijk is vanuit welk perspectief de respondenten antwoorden. Tevens is de betekenis van privé in deze stellingen verschillend, wat de onduidelijkheid bij de respondenten verklaard. Om deze redenen is het niet mogelijk de antwoorden op een juiste wijze te interpreteren en daarom zijn de stellingen verder niet meegenomen in de analyse. Er is tevens voor gekozen om de stellingen over de politieke islam niet mee te nemen in de analyse, omdat dit weinig zegt over de scheiding tussen culturele en religieuze waarden. De opvattingen of de islam een politiek systeem is, gaat meer in op de interpretatie van de islam die de respondenten aanhangen, waar dit onderzoek niet op gefocust is.

3.4.3 Analyse van de eventueel scheidbare culturele en religieuze uitingen

Het vierde deel van de enquête was bedoeld om de bewuste of onbewuste culturele uitingen van de jongeren aan te tonen. De eerste stellingen waren bedoeld om aan te tonen of er specifieke verschillen waarneembaar zijn in de regelgeving over mannen en vrouwen. Er is

gekeken naar het belang van de maagdelijkheid voor het huwelijk voor zowel mannen als vrouwen en naar de rechten voor mannen en vrouwen om zelfstandig te wonen. Dit is in tabel 8 weergegeven.

Tabel 8: Opvattingen over maagdelijkheid en zelfstandig wonen voor het huwelijk (%)

	Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens
Een jongen hoeft geen maagd te blijven tot het huwelijk	5.7	11.3	18.9	17.0	47.2
Een meisje moet maagd blijven tot het huwelijk	60.4	24.5	9.4	1.9	3.8
Een jongen kan op zichzelf wonen zonder getrouwd te zijn	34.0	41.5	15.1	3.8	5.7
Een meisje kan pas op zichzelf wonen nadat ze getrouwd is	22.6	20.8	26.4	17.0	13.2

De eerste twee stellingen indiceren dat 64.2% van de respondenten van mening is dat een jongen maagd dient te blijven tot het huwelijk en 84.9% vindt dat een meisje maagd behoort te blijven tot het huwelijk. De verwoording van de stellingen bij mannen en vrouwen is echter verschillend, waardoor de resultaten zouden kunnen afwijken. De laatste twee stellingen tonen aan dat 75.5% van de respondenten van mening is dat een jongen zonder huwelijk zelfstandig kan wonen en tegelijkertijd vindt 30.2% dat een meisje zelfstandig kan wonen zonder huwelijk. Het is echter moeilijk vast te stellen wat de resultaten betekenen, omdat het ook een feit is dat er in de theologie van de islam meer nadruk ligt op de puurheid van de vrouw (Bakhshizadeh, 2018 p 11-16).

Naast de man-vrouw verhoudingen is er ook bevraagd wat de respondenten denken over de islamitische wetscholen en het hebben van een partner met een ander geloof of afkomst. Het meenemen van de opvattingen over de islamitische wetscholen zou interessant kunnen zijn, omdat de wetscholen onderdeel zijn van de drie bronnen van de islam, zoals

eerder in het theoretisch kader besproken. Kijkende naar de stelling *uitspraken van islamitische wetscholen zijn belangrijk*, vindt 58.5% van de respondenten dat de uitspraken van belang zijn. Wanneer er bevraagd wordt of de respondenten een specifieke wetschool aanhangen, door middel van de stelling *ik volg een bepaalde wetschool (Maliki, Hanafi, Hanbali en Sjafi)*, geeft 26.4% aan een specifieke school te volgen. 22.6% staat neutraal tegenover deze stelling en 51% is het niet eens met deze stelling. Of de respondenten zodoende bewust geen wetschool aanhangen, een combinatie van meerdere volgen of zich hier simpelweg niet in verdiept hebben, is niet te achterhalen uit de resultaten. Kijkende naar het hebben van een partner met een ander geloof geeft 41.5% van de respondenten aan niet met een vriend(in) van een ander geloof thuis te kunnen komen. De stelling *mijn ouders vinden het goed als ik een vriend(in) heb met een andere afkomst*, toont aan dat 34% van de respondenten niet thuis kan komen met een partner van een andere afkomst.

De overige stellingen die bevraagd zijn betreffende het derde deel van de enquête staan verwerkt in tabel 9 van bijlage 2. Deze stellingen zijn ter illustratie van andere stellingen uit andere delen van de enquête.

3.5 Conclusie deel 1

Wat al gauw duidelijk werd tijdens het analyseren van de enquête was dat het maken van een nieuwe typologie-indeling niet mogelijk bleek met de gehanteerde kwantitatieve onderzoeksmethode. Om een inhoudelijke toevoeging te zijn aan de reeds bestaande typologieën diende er rekening gehouden te worden met labeling en generalisering en zodoende zou de typologie-indeling gebaseerd moeten zijn op de antwoorden en zelfidentificatie van de respondenten. Met de gehanteerde methode zou er alsnog aan generaliseerbare labeling gedaan worden, doordat de methode niet geschikt bleek om met zelfidentificatie tot een nieuwe typologie te komen die een bijdrage zou leveren aan de reeds bestaande typologie-indelingen. De vraag rees dan ook waarom een nieuwe typologie-indeling gewenst zou zijn en dit zou door eerst de domeinen cultuur en religie te scheiden interessanter worden. Om deze redenen is ervoor gekozen om het onderzoek toe te spitsen op de scheiding van culturele en religieuze waarden. Deze toespitsing maken door middel van de antwoorden

van de respondenten bleek echter ook complexer dan de literatuur deed vermoeden. De vragenlijst die opgesteld was om de splitsing tussen cultuur en religie aan te tonen, was onvolledig en inefficiënt. Daarnaast werd tijdens de analyse duidelijk dat het onduidelijk is wat er precies gescheiden wordt van elkaar als er getracht wordt cultuur en religie te scheiden. De reden dat de vragenlijst onvolledig en inefficiënt bleek, komt onder andere doordat er geen afgebakend beeld gehanteerd werd over wat cultuur en wat religie is.

Bij het eerste deel van de analyse moest, om na te gaan of een handeling cultureel of religieus ingestoken is, de motivatie van de deelnemers achterhalen. Dit bleek met de gehanteerde vragenlijst niet te achterhalen. De resultaten in dit onderzoek tonen aan dat de respondenten de praktische handelingen wel of niet doen. Of deelnemers bewust of onbewust, door religieuze overtuiging of sociale druk bepaalde handelingen doen is echter onduidelijk. Daarnaast bleek het problematisch om te achterhalen wanneer een handeling nou daadwerkelijk cultureel bepaald is. Hiervoor zou een theologische insteek noodzakelijk zijn, om te kunnen onderzoeken of sommige regelgeving in de schriftuur tegenstrijdig is met culturele uitingen. Het nader ingaan op de theologische betekenis van uitingen is echter voor dit onderzoek niet relevant. Wat cultureel en religieus is, moet namelijk door de Marokkaans-Nederlandse jongeren bepaald worden, om hun leefwereld beter te begrijpen.

Om te kunnen concluderen of de respondenten niet-, deels- of volledig praktiserend zijn, zou de visie van de respondenten nader onderzocht moeten worden. Tevens dient er met deze eventuele conclusie over praktiseren rekening te worden gehouden met een geïndividualiseerde islam, waarbij de afwijkende dagelijkse uitingen en identiteiten kunnen worden gezien als een soort geïndividualiseerde religiositeit (Jeldtoft 2011). De problemen met deze eventuele geïndividualiseerde vormen van islam, kwamen in het tweede deel van de analyse tot uiting. Zo bleek bij een aantal stellingen het antwoordperspectief niet duidelijk (tabel 7 bijlage 2) en zijn er verschillende stellingen geëlimineerd in de analyse. Daarnaast kwam onder andere naar voren dat een groot deel van de respondenten het moslim-zijn als bouwsteen van de identiteit ziet, hoewel zij de praktische uitingen niet strikt volgen. Hieruit kan echter geen conclusie getrokken worden, omdat de intrinsieke motivatie van de respondenten onbekend is.

Al met al kan er bij dit deelonderzoek geconcludeerd worden dat het ontwikkelen van een analytische scheiding tussen cultuur en religie complex is. De gehanteerde methode om deze scheiding aan te tonen is inefficiënt gebleken, tevens omdat onduidelijk was welke aspecten precies onder de noemer cultuur of religie vielen. Het standvastig scheiden van cultuur en religie zou zonder duidelijkheid over deze begrippen betekenisloos zijn. Zonder namelijk precies te weten wat cultuur en religie voor de respondenten betekenen, kan er ook geen betekenis gegeven worden aan het eventueel scheiden van de cultuur en religie in het dagelijks leven van de respondenten. Om dus te achterhalen wat cultuur en religie betekenen voor de jongeren uit dit onderzoek, is ervoor gekozen om een verdiepend kwalitatief onderzoek te doen, waar het volgende hoofdstuk over zal gaan.

4. Wat betekenen de begrippen cultuur en religie voor de respondenten

In het voorgaande onderzoek werd duidelijk dat het noodzakelijk is om eerst vast te stellen wat cultuur en religie betekenen voor de respondenten, voordat er verdere conclusies getrokken worden. Het bleek inefficiënt om religieuze en culturele waarden te kunnen scheiden zonder een duidelijk beeld te hebben wat cultuur en religie omvatten als begrippen voor de doelgroep. Dit kwalitatieve onderzoek is erop gericht om hier meer duidelijkheid over te verschaffen.

4.1. Onderzoeksopzet

Er is in dit onderzoek voor gekozen om tien extra diepte-interviews uit te voeren. Deze interviews zijn uitgevoerd in de maand mei en juni van 2019, waarbij de interviews gemiddeld 55 minuten per respondenten innamen. De interviews zijn gehouden op openbare en publieke plekken zoals de stadsbibliotheek of koffietentjes in de buurt van station Utrecht. Alle interviews zijn opgenomen met toestemming van de respondenten.

De hoofdvraag die bij dit deelonderzoek centraal stond komt overeen met de algemene hoofdvraag van dit onderzoek, namelijk: *Wat ervaren Marokkaanse-Nederlandse jongeren, tussen de 15 en 23 jaar, als cultuur en religie en structureren zij deze aparte domeinen in hun dagelijkse praktijk?* Om het antwoord op deze hoofdvraag te kunnen achterhalen is er tijdens de interviews gefocust op drie deelvragen. De eerste deelvraag luidt: *Op wat voor manier is de islam onderdeel van de identiteit van de jongeren?* De tweede deelvraag is als volgt omschreven: *Op wat voor manier uiten de jongeren hun geloof in de dagelijkse praktijk en met welke motivatie doen zij wel of niet deze praktische uitingen?* En de laatste deelvraag is als volgt geformuleerd: *Wat is volgens de jongeren cultuur en religie en maken zij hier onderscheid in, in de dagelijkse praktijk?*

4.2 Bepaling doelgroep kwalitatieve interviews

De personen die zijn geïnterviewd hebben tevens de enquête ingevuld in het kwantitatieve onderzoek. Bij de interview-respondenten gelden dus dezelfde eisen wat betreft de achtergrond en geboorteplaats van de ouders. Er is getracht, tijdens het kwalitatieve onderzoek, een variatie van demografische gegevens te handhaven om een zo duidelijk

mogelijk beeld te kunnen schetsen. Onderstaande tabel 10 zet de demografische gegevens van de geïnterviewde uiteen.

*Tabel 10: Demografische gegevens**

Voornaam	Geslacht	Leeftijd	Opleiding	Woonplaats
Naoual	Vrouw	17	VWO	Utrecht
Yessine	Vrouw	20	WO	Utrecht
Hayat	Vrouw	16	HAVO	Utrecht
Sofyan	Man	16	VMBO	Tilburg
Bilal	Man	15	HAVO	Houten
Nadia	Vrouw	16	VMBO	Houten
Brahim	Man	15	VMBO	Tilburg
Khadija	Vrouw	16	HAVO	Utrecht
Dalia	Vrouw	18	VWO	Culemborg
Abdel	Man	19	VMBO	Delft

* De namen in deze tabel en in de rest van het onderzoek zijn gefungeerd.

De 10 respondenten bestaan uit 4 mannen en 6 vrouwen. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 16.8 jaar, waarbij de jongste respondent 15 jaar is en de oudste respondent 20. De respondenten zijn woonachtig in Utrecht en omgeving, Tilburg en Delft. 8 van de 10 respondenten zijn nog scholier, waarvan er 2 vwo doen, 3 havo en 3 vmbo. Een respondent is WO-studerende en een respondent is werkende.

Het werven van de geïnterviewde is gebeurt middels de enquête. Aan het einde van de enquête was de vraag opgenomen of de respondenten open zouden staan voor een verdiepend interview. Indien zij hierin geïnteresseerd waren konden zij optioneel hun contactgegevens achterlaten. Twee van de respondenten die op deze oproep hadden gereageerd, waren directe bekenden van de onderzoeker. De andere respondenten zijn via het eigen netwerk van de onderzoeker gevonden. Zo zijn er twee respondenten geworven door contact te hebben met hun voetbaltrainer en drie respondenten waren familieleden van collega's van de BeHr Groep. De overige respondenten stonden of in contact met andere respondenten of zijn via social media kanalen, zoals Snapchat en Facebook, benaderd. De respondenten zijn zodoende via

persoonlijke kanalen benaderd, waardoor de antwoorden van de respondenten wellicht beïnvloed zijn. Ondanks dat de respondenten direct of indirect door de onderzoeker geworven zijn, maken ze allemaal deel uit van het sociale netwerk van de onderzoeker. Hierdoor kan het zijn dat de respondenten sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven, antwoorden waarvan zij dachten dat de onderzoeker dit wilde horen. Naast het feit dat de onderzoeker de respondenten kenden, is er nog een andere factor die van invloed kan zijn op de antwoorden. Alle respondenten hebben op de enquête aangegeven geïnteresseerd te zijn in een vervolginterview. Dit geeft een bepaalde houding aan, het kan zijn dat deze respondenten meer openstaan om in gesprek te gaan, of dat zij juist graag wat willen duidelijk maken of vertellen. De redenen waarom de respondenten graag geïnterviewd wilde worden, is niet duidelijk, behalve dat zij allen hebben aangegeven graag te helpen.

4.3. Gehanteerde methode interviews

De vragen die gehanteerd zijn tijdens de interviews zijn opgesteld naar aanleiding van de analyse van de enquête uit deelonderzoek 1. De gehanteerde interviewvragen zijn te vinden in bijlage 8.3. De interviews zijn na het beluisteren van de opnames woordelijk getranscribeerd, waarbij is gefocust op de inhoud van de antwoorden. De transcripten zijn vervolgens een voor een geanalyseerd.

De analyse van de interviews is opgedeeld in drie delen, waarbij elk deel een deelvraag omslaat. Het eerste deel van de analyse gaat in op de identiteit van de jongeren. Tijdens de analyse van deze resultaten is er gefocust op uitspraken omtrent identiteit en islam. Hierbij zijn uitspraken, oftewel quotes, gecodeerd en is er naar verbanden gezocht tussen de quotes. Het tweede deel van de analyse gaat in op de praktische uitingen van de deelnemers en de motivatie waarmee zij deze uitingen doen. De analyse van dit deel van de antwoorden is gedaan door gebruik te maken van quotes, kleurcodes en het leggen van verbanden. Per deelnemer is er een tabel gemaakt, waarbij de praktische uitingen in uiteen zijn gezet en of zij deze wel of niet uiten. Vervolgens zijn er quotes over de motivatie achter de uitingen toegevoegd, deze hebben een kleurencode gekregen die de motivatiefactoren representeren. Tijdens het laatste deel zal er ingegaan worden op wat de respondenten omschrijven als cultuur

en religie. Per deelnemer zijn de quotes over verschillende tradities en waarden gesystematiseerd in tabellen. Na het analyseren van deze drie delen zijn de losse analyses naast elkaar gelegd en is er gezocht naar onderlinge verbanden. De resultaten van de gehele analyse zullen in de volgende paragraaf uiteengezet worden.

4.4 Analyse interviews

De analyse van de resultaten van de interviews zal gedaan worden in drie delen, waarvan nu drie sub paragrafen zullen volgen.

4.4.1 Analyse islam en identiteit

In dit deel van de analyse zijn de vragen en antwoorden die ingaan op de identiteit van de jongeren bestudeerd. Tabel 11 tot en met 14 van bijlagen 7.4 geven deze resultaten weer. De resultaten over islam en identiteit nemen een aparte paragraaf in die van belang is, omdat wanneer de islam een aanzienlijk onderdeel is van de identiteit van de deelnemers, de religieuze of culturele uitingen anders gemotiveerd zullen zijn. En deze motivatie kan aantonen of de respondenten de desbetreffende uiting linken aan het religieuze of culturele.

Met het bestuderen van de quotes zijn een aantal verbanden gevonden tussen de uitspraken van de jongeren. Wanneer het gaat om de identiteit in combinatie met de islam, is te zien dat de islam voor verschillende jongeren verschillende betekenissen heeft. Voor 8 van de 10 respondenten geldt dat de islam in de vorm van dagelijkse routine betekenis geeft aan hun identiteit. Zo geeft Naoual bijvoorbeeld aan: *'Er zijn wel gewoon bepaalde plichten in de islam voor een moslim en ik denk dat dat ook wel een beetje mijn identiteit vormgeeft. Dat is ook wel een beetje wie ik ben, omdat ik dat ook wel dagelijks doe.'* Dit is te leiden uit quotes waaruit blijkt dat de islam voor de respondenten praktische handelingen zijn die vormgeven aan hun identiteit. De respondenten die over de islam als dagelijkse routine hebben gepraat, geven over het algemeen aan dat zij de islam zien als een volledige levensstijl waaraan voldaan moet worden. Khadija verwoordt dit in de volgende uitspraak: *'Het betekent heel veel. Het is heel veel mijn doen en laten. Islam is gewoon mijn levensstijl nu. Gewoon, ik bid vijf keer per dag, je praat met je ouders erover, je doet normaal, je doet netjes, je scheldt niet.'*

Respondenten waarbij de islam onderdeel is van de dagelijkse routine geven over het algemeen ook aan dat de islam ook onderdeel is van hun opvoeding en achtergrond. Uit quotes van verschillende respondenten blijkt dit en dit zou betekenen de respondenten hun identiteit en moslim-zijn verbinden aan hun opvoeding. Zo geeft Sofyan het volgende aan wanneer er gevraagd wordt wat de islam voor hem betekent als persoon: *'Het betekent dat ik me aan bepaalde regels moet houden en ik vind het zelf geen moeilijke regels om te doen. Sommige vinden het moeilijk om te doen, maar van mijn ouders moet ik het doen. Zoals vijf keer bidden, dat is het verplichte gebed, dat doe ik vijf keer per dag en elke vrijdag naar de moskee ga ik samen mijn vader of broers.'* Naast Sofyan geven ook Brahim en Abdel aan dat de dagelijkse routine voor hen verband houdt met de opvoeding. Voor een aantal respondenten geldt dat zij geen sterke waarde hechten aan de islam in hun dagelijkse routine, maar dat zij wel de islam zien als onderdeel van hun opvoeding. Nadia geeft bijvoorbeeld het volgende aan: *'Maar misschien is het er ook wel ingepraat, ik ben zo opgevoed, ik heb niet echt een keus ook. Ik kan niet kiezen om niet voor de islam te kiezen, niet met mijn ouders.'* Ook Bilal en Dalia geven aan dat zij vanuit de opvoeding het moslim-zijn hebben meegekregen. Yessine is de enige respondent die aangeeft dat de islam voor haar enkel onderdeel is van haar identiteit in combinatie met haar ouders en achtergrond. Zij verwoordt dit als volgt: *'Voor mij is het eigenlijk heel erg sterk gerelateerd aan mijn achtergrond. Als je dat zeg maar loslaat en mij bijvoorbeeld hier los daarvan in Utrecht ziet, zou je helemaal niet zeggen dat ik moslim ben. Ik ben echt moslim in de context van mijn familie en waar ik vandaan kom.'*

Of de respondenten, ongeacht of zij de islam linken aan dagelijkse routine of opvoeding, verschillende uitingen doen omdat zij vinden dat dit simpelweg moet of omdat zij er een hogere betekenis aan geven is van belang. Er is een verband gevonden dat aantoont dat sommige respondenten een bepaalde religieuze overtuiging ten opzichte van de islam hebben, waarbij de islam hen antwoorden kan geven op verschillende levensvragen. Naoual, Khadija, Hayat en Dalia hebben alle vier aangegeven de islam als invloed op hun dagelijkse routine belangrijk te vinden. Zij hebben tevens uitspraken gedaan die ingaan op de ideologische betekenis achter de dagelijkse routine. Zo geeft bijvoorbeeld Hayat het volgende aan: *'Ja, ik geloof dat ik op deze wereld ben om God te aanbidden en dit hoeft voor mij niet per se op extremistische manier.'* En

ook Khadija geeft aan een sterke religieuze overtuiging te hebben wat betreft de islam: *'En ook al lees ik de Koran en lees ik de Bijbel, dan vind ik mezelf toch elke keer weer terug in de Koran, zij beantwoorden wel mijn levensvragen.'* De religieuze overtuiging kan bij respondenten niet altijd sterk zijn, maar doch aanwezig. Bilal, Nadia en Dalia geven aan dat de islam meer voor hen betekent dan praktische uitingen en dus in gaat op het geloof en bepaalde levensvragen, maar dat zij nog niet goed weten wat dit betekent. Nadia zegt bijvoorbeeld: *'Ik ben heel erg zoekende. Ik ben heel erg op zoek naar waarom Allah zo is, waarom sommige dingen moeten.'*

Tenslotte is er nog een laatste verband gevonden tussen de quotes van Bilal, Sofyan en Yessine, die indiceren dat de islam voor hen de mogelijkheid biedt om zich te onderscheiden van andere. *'Ik onderscheid me wel van andere met het moslim-zijn. Ik ben in Nederland dan wel echt anders. Ik ben Marokkaans, religieus opgevoed, heel veel Nederlanders zijn niet religieus opgevoed en hebben het losgelaten en zijn heel vrijzinnig. Maar het moslim-zijn blijft gewoon heel erg aan mij plakken, het is echt een onderdeel van mij en ik ben me er ook wel echt bewust van (Yessine, 2019).'*

4.4.2 Analyse praktische uitingen en motivatie

In dit deel van de analyse is er gekeken naar de uitspraken van de respondenten omtrent de praktische uitingen die zij doen en met welke motivatie zij de handelingen verrichten.

Voornamelijk de motivatie achter de handelingen is interessant om de kijk op religie en cultuur van de respondenten te achterhalen.

De bevindingen zijn per respondent verwerkt in tabellen, waarvan er een, tabel 15 volgt als voorbeeld. De andere tabellen 16 t/m 25, zijn te vinden in bijlage 7.3. In de kolom onder de noemer 'praktische uiting' van deze tabellen staan de quotes die verduidelijken of de respondenten de handeling wel of niet doen. Wanneer de uitspraak onderstreept is betekent dat, dat zij de handeling wel doen en niet onderstreept betekent dat de handeling niet wordt uitgevoerd. Er zijn zeven praktische uitingen meegenomen in deze analyse, namelijk: het bidden, moskeebezoek, vasten in de ramadan, halal eten, verdiepen in de Koran en Soenna, mening over het dragen van een hoofddoek en het bewaren van de maagdelijkheid voor het huwelijk.

De kolommen die volgen na de praktische uitingen bevatten quotes over de motivatie achter de praktische uitingen. Er is bij deze uitspraken gezocht naar verbanden tussen de respondenten. Sommige van deze uitspraken bleken overeenkomsten te hebben en zouden zodoende dezelfde motivatiefactor kunnen zijn voor de respondenten om bepaalde handelingen wel of niet te doen. De verschillende motivatiefactoren hebben kleuren gekregen, die na de voorbeeldtabel 15 verder toegelicht zullen worden.

Tabel 15: Praktische uitingen en motivatie Sofyan

	Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2
Bidden	<u>Ja, ik bid vijfmaal per dag, altijd.</u>	Omdat ja, mijn ouders vinden het nogal verplicht. Het is ook eigenlijk verplicht, maar mijn ouders vinden het nogal belangrijk dat ik dit doe.	Want het is eigenlijk een van de belangrijkste dingen in de islam en in de levenswijze, dus, en ik vind dat ook. Ik vind het zelf ook erg belangrijk.
Moskeebezoek	<u>Ja, nu in de Ramadan ga ik bijna elke dag na het eten, dan is er een avondgebed. Ik ga meestal op vrijdag naar de moskee, als ik in ieder geval vrij ben.</u>	Ik vind het wel fijn om daar te bidden en ik ga dan op vrijdag ook met mijn vader mee,	...is toch wel een beetje een verplicht gebed.
Ramadan	<u>Ja, het gaat wel goed dit jaar, het was dit jaar niet echt moeilijk.</u>	Uhm, ja omdat vooral mijn gezin en de vrienden waarmee ik omga, die vinden het eigenlijk best wel belangrijk, omdat het verplicht is	Offerfeest vier ik ook altijd, ja, alles wat mijn ouders vieren, vier ik met hun mee. Mijn ouders vieren het ook dus ja.
Halal eten	<u>Ja, ik eet altijd halal</u>	is ook gewoon een verplichting	en heb ik ook gewoon van mijn ouders geleerd.
Verdiepen in Koran en Soenna	<u>Ja, zie eerdere antwoorden (om te leren over het geloof en Arabische taal.</u>	Want vroeger begreep ik het niet, omdat ik er toen gewoon niets over wist, maar nu weet ik meer erover, dus dan heb je toch meer informatie over wat je moet doen.	Nu ik steeds meer begrijp, is het ook steeds fijner om het moslim-zijn te begrijpen.

Hoofddoek	<i>Ik vind dit ook wel eigen keuze.</i>	<i>Mijn moeder draagt wel een hoofddoek, maar mij zus niet. Het is eigenlijk wel een verplicht ding dat je het moet dragen, maar als iemand dat niet wil dragen dan vind ik dat wel eigen keuze.</i>	<i>Mijn moeder draagt wel een hoofddoek, maar mij zus niet. Het is eigenlijk wel een verplicht ding dat je het moet dragen, maar als iemand dat niet wil dragen dan vind ik dat wel eigen keuze.</i>
Maagdelijkheid voor het huwelijk	<i><u>Ik vind dat wel belangrijk.</u></i>	<i>Ja, ik weet niet, ik vind het gewoon belangrijk.</i>	<i>...ik wil dat pas nadat ik getrouwd ben en er goed over na heb gedacht of het de juiste persoon is en of je diegene vertrouwt.</i>

De kleuren, in onder andere tabel 15, representeren de verschillende motivatiefactoren die de respondenten ertoe bewegen om een bepaalde handeling wel of niet te doen. Door te zoeken naar verbanden, werd duidelijk dat verschillende uitspraken overeenkomstig kunnen zijn en hieruit zijn de motivatiefactoren ingedeeld. Deze indeling is ontstaan, door te kijken naar de relatie die de respondent op het moment van de uiting het belangrijkste vindt. Hierbij moet gedacht worden aan een relatie met de religie, de gemeenschap, de familie en omgeving of met zichzelf. Tussen deze relationele connecties navigeert en kiest de respondent, waarom en voor wie zij de uitingen wel of niet doen. Het is gebruikelijk dat de respondent verschillende motivaties heeft om een bepaalde handeling te doen. In tabel 15 is bijvoorbeeld te zien dat de kleuren geel en lichtblauw de verschillende motivatiefactoren zijn die Sofyan ertoe bewegen om vijfmaal daags te bidden. De betekenis achter de kleuren en de verschillende relationele sferen waar de respondenten zich in bevinden, zullen nu verder worden toegelicht.

Er is een aanzienlijk aantal uitspraken gedaan die aanduiden dat de handeling gedaan werd, omdat de respondent dit een religieuze verplichting vond. Alle uitspraken die ditzelfde indiceerden hebben de kleur geel gekregen. De kleur geel betekent zodoende dat de relatie van de respondent met de religie van belang is. Naast de kleur geel, zijn er nog andere kleuren toebedeeld aan verschillende motivatiefactoren. Zo zijn er verschillende uitspraken aan elkaar gelinkt die indiceren dat een handeling gedaan is, omdat dit de respondent dichterbij de gemeenschap brengt of door het gevoel dat de respondent krijgt vanuit de gemeenschap na een handeling. De relatie die de respondent heeft met de gemeenschap is bij deze

motivatiefactor leidend. De uitspraken van deze motivatiefactor hebben de kleur groen gekregen. Een andere motivatiefactor die bij de respondenten voorkomt is dat zij een handeling doen voor de persoonlijke ontwikkeling om zodoende zichzelf te verbeteren als mens. Deze uitspraken hebben de kleur paars gekregen en indiceren dat de persoonlijke relatie, het individuele belang, voor de respondent belangrijk is. Tenslotte worden veel handelingen gedaan doordat de respondenten het gevoel hebben dat het een sociale- of familieaangelegenheid is en bij deze handelingen is de relatie met de familiale en sociale omgeving van belang. Deze motivatiefactor kan resulteren in gewenning, wat bijvoorbeeld te zien is in de volgende uitspraak van Sofyan: *'Offerfeest vier ik ook altijd, ja, alles wat mijn ouders vieren, vier ik met hun mee. Mijn ouders vieren het ook dus ja.'* Deze motivatiefactor is bij de quotes aangeduid met de kleur lichtblauw.

Naast bovenstaande kleuren zijn er ook nog kleuren toegewezen aan uitspraken die een reden geven, waarom respondenten bepaalde handelingen niet doen. Ook bij deze factoren geldt dat er sprake is van een relatie van de respondent met een omgevingsfactor. Er is een aanzienlijk aantal uitspraken gevonden waarin respondenten aangeven dat zij niet voldoende kennis hebben om een bepaalde handeling te doen of dat zij eerst meer theologische kennis willen vergaren voordat zij een handeling doen. Bij deze uitspraken hebben de respondenten niet genoeg connectie met de religieuze redenen achter de handeling. Deze uitspraken hebben de kleur rood gekregen. De kleur donkerblauw is gegeven aan uitspraken die indiceren dat respondenten handelingen niet doen, omdat zij de connectie met de gemeenschap zijn verloren en zich zodoende als moslim vervreemd voelen van de islamitische gemeenschap. Daarnaast zijn er door verschillende respondenten uitspraken gedaan dat zij er bewust voor kiezen sommige handelingen niet te doen, omdat dit niet bij hen past of omdat zij dit niet willen doen. Hierbij zetten zij de relatie met zichzelf voorop. De kleur grijs is gegeven aan deze uitspraken. Tenslotte geeft de kleur legergroen aan dat sommige respondenten er nog niet aan toe zijn op dit moment handelingen volledig te uiten, maar dat zij wel de intentie hebben dit in de toekomst te gaan doen. Dit indiceert dat de respondenten wel vinden dat zij deze uiting moeten doen, door andere motivatiefactoren, maar zelf nog niet hier aan toe zijn. Een overzicht van de bovenstaande motivatiefactoren is te vinden in onderstaande tabel 25.

Tabel 25: Motivatiefactoren praktische handelingen

Kleur	Motivatiefactor	Relatie met
Geel	Handeling door religieuze verplichting	Religie
Groen	Handeling door verbondenheid met de gemeenschap	Gemeenschap
Paars	Handeling voor persoonlijke ontwikkeling	Individu (zichzelf)
Cyaneblauw	Handeling door sociale- of familiegelegenheid (uit zich soms in gewenning)	Sociale en/of familiale omgeving
Rood	Onvoldoende kennis	Religie
Blauw	Vervreemding van de gemeenschap	Gemeenschap
Grijs	Individualisme (persoonlijke keuzevrijheid)	Individu (zichzelf)
Olivengroen	Niet aan toe/wordt gezien als toekomstige ontwikkeling	Verschillende relationele invloeden

Als we de tabellen met de quotes en kleurencodes met elkaar vergelijken kunnen er drie grote kleurenpatronen gevonden worden. De eerste combinatie kleuren die een aantal keer voorkomt is te vinden bij de respondenten die de meeste praktische uitingen wel verrichten. Hieronder vallen de tabellen 15, 17, 18 en 24 aangaande Naoual, Hayat, Sofyan en Abdel. De redenen waarom de respondenten de praktische uitingen verrichten is een combinatie van het gevoel hebben dat het een religieuze verplichting is en de uitvoering doen doordat het verband houdt met sociale- of familiegelegenheden. Sofyan en Abdel ervaren de meeste invloed vanuit hun opvoeding of achtergrond. Wat opvallend is, is dat wanneer de kleur groen onderdeel is van het kleurenpalet er een sterkere connectie lijkt te zijn met het geloof en dat de persoonlijke ontwikkeling hierbij van belang is. Groen betekent dat er verbondenheid met de gemeenschap is. Naoual geeft bijvoorbeeld op verschillende vlakken aan een connectie te hebben met de gemeenschap en hier graag onderdeel van te willen zijn. Hiermee gaat de kleur paars gepaard, wat inhoudt dat zij op persoonlijk vlak middels de islam wil verbeteren en ontwikkelen. Zoals zij aangeeft over het dragen van de hoofddoek: *'Het houd je daarnaast ook bescheiden, ik wil niet altijd gezien worden, dus dat is ook een reden.'* Hayat geeft geen enkele keer aan een handelingen te verrichten doordat dit vanuit haar opvoeding of omgeving moet. Zij ervaart de sterkste verbinding met de religieuze verplichting, maar heeft vervolgens ook een kritische

houding wat betreft haar persoonlijke ontwikkeling. Zo zegt zij bijvoorbeeld het volgende over het dragen van de hoofddoek: *'Ik vind wel dat het verplicht is, omdat het in de Koran staat. Maar ik vind niet dat jij iets moet doen, zonder dat jij voelt dat je het doet omdat het in de Koran staat.'*

De tweede combinatie kleuren is te vinden in de tabellen 16, 19 en 20 aangaande Yessine, Bilal en Nadia. In het geval van deze respondenten worden er meer praktische handelingen niet uitgevoerd dan wel. Alle drie de respondenten geven aan bij de praktische uitingen die zij wel doen, dat zij dit doen doordat het een sociale- of familiegelegenheid betreft. Enkel bij de praktische uiting ramadan hebben Bilal en Nadia het gevoel dat dit naast de sociale- of familiegelegenheid een religieuze verplichting betreft. Zowel Nadia als Bilal zijn zoekende naar wat de islam betekent voor hen in het dagelijks leven, wat indiceert dat zij er wel over nadenken, maar of de connectie met de gemeenschap missen of de kennis niet hebben. Zo geeft Nadia aan: *'Ik ben heel erg zoekende. Ik ben heel erg op zoek naar waarom Allah zo is, waarom sommige dingen moeten.'* Bilal geeft bijvoorbeeld aan over het bidden: *'Ik zeg dingen en soms heb ik geen idee wat ik zeg. Ik heb die soera's uit mijn hoofd geleerd, maar ik weet eigenlijk helemaal niet waar het over gaat.'* Voor Yessine is de ramadan naast de sociale- of familiegelegenheid een uiting om op persoonlijk vlak te ontwikkelen of verbeteren. Alle drie de respondenten hebben verschillende redenen waarom zij handelingen niet verrichten. Voor Yessine is de volgende quote illustrerend voor haar manier van praktiseren: *'Nou, ik hou me er dus echt niet echt mee bezig. Ook als mensen ernaar vragen dan zeg ik gewoon dat ik niet praktiseer. Maar ik heb me er dus ook helemaal niet in verdiept, ik houd me er gewoon niet echt mee bezig.'*

De laatste combinatie kleuren en tabellen die in verband liggen met elkaar zijn de tabellen 21, 22 en 23 aangaande Brahim, Khadija en Dalia. Deze respondenten verrichten de meeste praktische uitingen wel en slechts een paar niet. Brahim en Khadija verrichten de meeste handelingen, omdat zij dit ofwel een religieuze verplichting vinden of doordat het verband houdt met sociale- of familieaangelegenheden. Bij Dalia is wat vaker de kleur paars te detecteren, wat inhoudt dat zij sommige uitingen verricht om zich op persoonlijk vlak te ontwikkelen. Wat opvalt is dat bij zowel Khadija als Dalia de kleur groen voorkomt, wat inhoudt

dat zij een sterke connectie hebben bij de islamitische gemeenschap. Dit uit zich vooral in het moskeebezoek, zo geeft Dalia bijvoorbeeld aan: *'..., maar het voelt ook fijn om met een groep/gemeenschap te kunnen bidden. Ik vind het gezellig en daarnaast is het prettig om onderdeel te zijn van andere ook.'* De kleur groen lijkt ook hier te indiceren dat er een sterkere connectie is met het geloof en dat de persoonlijke ontwikkeling hierbij van belang is. De kritische houding brengt bij Khadija en Dalia echter teweeg dat zij er op sommige vlakken voor kiezen handelingen niet te verrichten. Hier kan vervolgens het gevoel van individualistische keuzevrijheid aan toegevoegd worden. Zo zegt bijvoorbeeld Dalia het volgende over maagdelijkheid voor het huwelijk: *'Je moet gewoon kijken naar je eigen ding en je eigen gevoel. Het ligt gewoon echt in jouw eigen handen en in zo'n geval is het gewoon echt belangrijk dat je rekening houdt met je eigen gevoel.'*

4.4.3 Analyse culturele tradities en religieuze regelgeving in het leven van de respondenten

In de vorige paragraaf is er geanalyseerd waarom de respondenten bepaalde uitingen doen en waarom niet. Hierbij zijn verschillende relaties uit het leven van de respondent gevonden die verschillende invloeden hebben. In deze paragraaf zijn alle uitspraken van de respondenten die over eventuele voor hen culturele of religieuze uitingen geanalyseerd. Om uiteindelijk een beeld te krijgen van wat cultuur en religie voor de respondenten is, is het van toegevoegde waarde om te onderzoeken welke relationele connecties voor de respondenten cultureel of religieus zijn.

Er is bij het houden van de interviews en het analyseren rekening gehouden met het feit dat de culturele of religieuze uitingen door de respondenten zelf gelabeld moeten worden. Het is interessant om te weten wat cultuur en religie voor de respondenten zelf is en er is daarom getracht een zo objectief mogelijk onderzoekersperspectief te hanteren om verkeerde interpretatie en foute labeling te voorkomen. Tijdens de interviews is er direct bevraagd of de respondenten sommige uitingen of factoren ervaren als zijnde cultuur of religie, maar er is ook indirect gevraagd of zij zelf voorbeelden hadden. Wanneer er naar de uitspraken van de respondenten gekeken wordt dan zijn er verschillende vormen van cultuur en religie te

onderscheiden, waarbij sommige uitingen of factoren als zowel cultuur als religie worden benoemd. Per persoon zijn de uitspraken waarbij culturele of islamitische gebruiken benoemd worden in tabellen gezet. Dit zijn de tabellen 27 tot en met 34 van bijlage 7.4. De tabellen zijn wederom per respondent opgesteld en per persoon zijn er verschillende rijen opgesteld die de verschillende vormen van cultuur en religie weergeven. Het voorbeeld van Naoual is te vinden in tabel 26.

Tabel 26: Uitspraken cultuur en religie Naoual

Marokkaanse uitingen	<i>Uhm, ja, bijvoorbeeld taboes. Die kennen wij ook wel heel erg in de Marokkaanse cultuur. Er zijn heel veel dingen die gewoon niet mogen en niet bespreekbaar kunnen zijn.</i>	<i>Ja gewoon, dat je bijvoorbeeld ook heel respectvol tegen oudere moet zijn en tegen de mensen om je heen.</i>	<i>En ja, ik denk heel erg eerlijk zijn, dat is denk ik ook wel afkomstig uit de Marokkaanse cultuur.</i>	<i>..., maar Marokkaanse bruiloften bijvoorbeeld dat is echt een traditie bij ons. Dat moet echt op een bepaalde manier gevierd worden, dat is heel cultureel. Daar hechten mijn ouders dus echt waarde aan en willen dat dat ook echt zo blijft en zo is.</i>
Nederlandse uitingen	<i>Ik denk wel dat ik hier in Nederland heel veel andere... denk bijvoorbeeld aan de taal zelfs. Ik spreek Nederlands, mijn ouders wat minder.</i>			
Islamitische uitingen	<i>Islamitisch bedoel ik wel dat mijn ouders mij echt wel wilde opvoeden, dat ik bijvoorbeeld moet gaan bidden en ze laten mij ook wel zien waarom we bidden weet je wel. En bijvoorbeeld meedoen aan de ramadan, gewoon allerlei dingen uit de islam die best wel belangrijk zijn.</i>	<i>Als ik zou moeten kijken op islamitisch gebied dan is dat gewoon hetzelfde (over maagdelijkheid bewaren voor het huwelijk bij jongens en meisjes)</i>		

'Onze' cultuur	<i>Ja, ik denk het wel. Want kijk, er zijn ook bepaalde dingen in onze cultuur die een beetje tegen mijn geloof ingaan. Dan kies ik er toch wel het liefste voor om mijn geloof te volgen in plaats van mijn culturele waarde of normen. Dat is wel de belangrijkste richting die ik op ga.</i>	<i>Heel veel dingen in mijn cultuur die gaan net een beetje te ver of daar wordt zoveel waarde aan gehecht. Ik probeer gewoon meer waarde te hechten aan mijn geloof, want er zijn ook veel dingen in de cultuur die gebaseerd zijn op het geloof en in de cultuur worden daar dan nog extra dingen aan vastgeplakt en zo. En dat wil ik niet, ik wil mij gewoon houden aan mijn geloof. Wat cultuur met zich mee brengt als taboes etc. dat heb ik eigenlijk liever niet.</i>	<i>Ik denk dat daarom in de cultuur het wel extra belangrijk wordt voor de vrouw om echt maagd te blijven. Ik denk dat ook in de cultuur de man de broek in huis draagt en hij meer verantwoordelijkheden heeft en dat daarom de vrouw zich meer goed moet gedragen).</i>
-----------------------	---	--	---

Zoals te zien in tabel 25 zijn er in het gesprek met Naoual drie verschillende vormen van cultuur gevonden waar zij over spreekt naast de islamitische religie. Ook in de interviews met de andere respondenten was er niet één definitie van cultuur te onderscheiden, maar zijn er telkens verschillende lagen aan te tonen. Er wordt door alle respondenten samen gesproken over de Marokkaanse cultuur, de Nederlandse cultuur, de westerse cultuur, de thuiscultuur, omgevingscultuur, vriendencultuur, islamitische cultuur, islamitische religie en tot slot regelmatig over 'onze' cultuur. Van al deze verschillende vormen spreken de respondenten allemaal over Marokkaanse en Nederlandse cultuur en over islamitische religie en uitingen hierbij. Op de indirecte bevraging, dit wil zeggen dat zij zelf de term 'Marokkaanse cultuur' moesten benoemen, werd moeizaam gereageerd. Een uitspraak van Sofyan laat bijvoorbeeld zien dat hij het lastig vindt het culturele uit zijn dagelijkse praktijk te benoemen: *'Ik heb denk ik niet echt Marokkaanse tradities meegekregen. We gaan elk jaar terug naar Marokko en daar proef je dan meteen de Marokkaanse sfeer, dat is fijn, je hoort er gelijk bij.'* In combinatie met het direct bevragen naar Marokkaanse gebruiken en tradities, zijn er volgens de respondenten

een paar gebruiken te detecteren. Veel respondenten zien taal als uiting van cultuur. Dit houdt in dat zij vinden dat ze meer volgens de Marokkaanse cultuur zijn opgevoed wanneer ze de Berberse of Arabische taal hebben meegekregen en meer volgens Nederlandse cultuur als ze Nederlandstalig zijn opgevoed. Naast de taal wordt de aanwezigheid van taboes en het omgaan hiermee regelmatig benoemd als onderdeel van Marokkaanse cultuur. Ook het hooghouden van een reputatie of imago ten opzichte van de gemeenschap wordt door verschillende respondenten toegeschreven als een eigenschap van de Marokkaanse cultuur. Ten slotte worden door een aantal respondenten uitingen als Ramadan, Suikerfeest en Offerfeest als onderdeel van de Marokkaanse cultuur beschouwd. Respondenten hebben nog enkele losse voorbeelden gegeven van Marokkaanse uitingen en tradities. Doordat deze echter niet door meerdere respondenten aangehaald werden, zullen deze verder niet uiteengezet worden in deze analyse, wel zijn ze terug te vinden in de tabellen 27 t/m 35 van bijlage 7.4.

De Nederlandse cultuur is naast de Marokkaanse cultuur een vorm van cultuur waar elke respondent zijn ideeën bij heeft. Om een beeld te krijgen hoe de respondenten over de Nederlandse cultuur denken is er ook gebruik gemaakt van directe en indirecte bevraging. De respondenten lijken makkelijker te kunnen benoemen wat zij verstaan onder Nederlandse cultuur dan Marokkaanse cultuur, wanneer er indirect bevroegd wordt. Naast de taal, die respondenten aanhalen als uiting van cultuur, vinden de respondenten het meevieren van Sinterklaas, Carnaval en Kerstmis een duidelijke uiting van de Nederlandse cultuur. Daarnaast kan er gesteld worden dat de respondenten een bepaalde mate van openheid, keuzevrijheid en individualisme vinden passen bij de Nederlandse cultuur. Yessine geeft bijvoorbeeld aan: *'Ik heb weleens wiet gerookt. Ook zo'n typische 'Ik ben in Nederland en het hoort bij het studentenleven', maar ik heb daar niet echt iets mee.'* Ook Khadija verwoordt het gevoel openheid te ervaren als volgt: *'Ik vind gewoon dat je hier vrij kan zijn, dat je gewoon kan doen wat je wil. Niet dat er gelijk over je wordt gepraat of dat je wordt nagefloten of dat er een nummer in je hand wordt geduwd.'* Ten slotte worden er nog een aantal voorbeelden gegeven die volgens de respondenten uitingen zijn van de Nederlandse en westerse cultuur en dat is het drinken van alcohol, roken (van wiet) en een vrijere omgang met jongens al dan niet in de vorm van een relatie.

Ook de islamitische religie en de daarbij behorende regelgeving is onderdeel van het leven van alle respondenten en door hier wederom direct en indirect naar te bevragen, zijn hierover ook bepaalde aspecten uit gekomen. Bijna alle respondenten benoemen de uitingen zoals bidden, vasten tijdens de ramadan en het moskeebezoek als pure islamitische regels. Daarnaast wordt ook de wijde kledingstijl, het dragen van een hoofddoek of djellaba, toegeschreven aan de islamitische voorschriften. Wat ten slotte opvallend is, is dat een aantal respondenten de man-vrouwverhouding aanhalen als tegenstrijdige culturele uiting met de Marokkaanse traditie. Er wordt door een aantal respondenten benoemd dat de omgang met de vrouw in de Marokkaanse cultuur anders is dan dat in de islamitische regelgeving staat voorgeschreven. Nadia verwoordt dit als volg: *'Want de islam zegt; 'help je vrouw, zorg goed voor je vrouw et cetera.'* *In de islam is de vrouw echt een cadeau, moeder staat op nummer 1, 2 en 3 en dan pas komt de vader. De hemel zit onder de voeten van je moeder, dat zeggen ze ook. De islam is eigenlijk heel erg feministisch.'* Naast het benoemen van deze typerende aspecten als islamitisch lijken de respondenten niet goed te kunnen benoemen of zij Marokkaanse of islamitische gebruiken hanteren.

Tenslotte zijn er nog meer lagen van cultuur gevonden, zoals eerder aangegeven. Naast de Nederlandse cultuur, wordt er door sommige respondenten gesproken van de westerse cultuur. Zo zegt bijvoorbeeld Yessine: *'Want ik ben natuurlijk heel westers daarin, heel individualistisch, mijn geluk is mijn geluk.'* Er is ook sprake van een thuiscultuur, door sommige respondenten ook wel 'onze' cultuur benoemd. Dit gaat over de cultuur die thuis of in het gezin heerste, waar de respondenten in zijn opgegroeid en waar ze nog steeds deel van uitmaken. Uitspraken over 'onze' cultuur zien we in tabel 25 bij Naoual en onder andere bij Khadija, die het als volgt verwoordt: *'Er zijn wel, ja natuurlijk elke cultuur heeft wel iets, maar er zijn wel dingen in onze cultuur bijvoorbeeld dat je pas uit huis gaat als je bent getrouwd. Dat is een vaste regel. Of dat je maagd blijft voor het huwelijk. Daar wordt overigens niet over gesproken, maar dat is gewoon zo. Of bijvoorbeeld, mijn ouders hebben ook liever dat ik niets voor ze houd, dus ik moet daarom wel altijd alles tegen ze zeg.'* In het geval van Khadija is te zien dat 'onze' thuiscultuur ingaat op de regels die zij vanuit huis moet volgen. Naast deze vorm van cultuur is er te zien dat de respondenten het ook hebben over omgevingscultuur of vriendencultuur.

Omgevingscultuur is bijvoorbeeld wat zij op school mee krijgen, op de bijbaantjes die ze hebben of op sportverenigingen. Een onderdeel van de omgevingscultuur is de vriendencultuur, die in Brahim zijn dagelijks leven ook een rol speelt: *'Laatst waren er ook twee vrienden. En dan had ik gezegd van 'Luister eens, wist je dat je niet langer dan drie dagen ruzie met elkaar kan hebben?' En hij schrok zo van 'echt, echt?' en hij zo van 'interesseert mij niet!'. Maar een week later toen zei hij van, je hebt eigenlijk wel gelijk joh. En toen hebben ze gewoon met elkaar gepraat en het uiteindelijk goed gemaakt.'* Tenslotte wordt er niet altijd van islamitische religie gesproken, maar wordt het woord cultuur ook gebruikt in de context van de islam.

5. Conclusie

Een groot aantal wetenschappelijke onderzoeken is er op gericht om inzicht en duidelijkheid te verschaffen in het culturele en religieuze domein. Hierbij worden de begrippen cultuur en religie in verschillende contexten gebruikt, waaronder regelmatig om de islamitische gemeenschap te leren begrijpen. Doordat er in deze onderzoeken niet gefocust wordt op wat cultuur en religie in bepaalde contexten betekenen, zou er gesteld kunnen worden dat er sprake is van een gebrek aan kennis en inzicht in deze onderzoeken. In huidig onderzoek is er beargumenteerd dat onderzoeken, zoals bijvoorbeeld dat van Huijnk (2018), meer kennis en inzicht zouden geven, wanneer er duidelijk was wat de onderzoeker en ook de respondenten als cultuur en religie beschouwen. Tevens zou de trend van deculturalisering beter begrepen kunnen worden, wanneer deze begrippen opgehelderd zouden worden. Het is daarom dat de volgende vraag centraal heeft gestaan in dit onderzoek: *Wat benoemen Marokkaanse-Nederlandse jongeren, tussen de 15 en 23 jaar, als cultuur en religie en hoe structureren zij deze aparte domeinen in hun dagelijkse praktijk?* Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn er twee veldonderzoeken gedaan, uiteengezet in hoofdstuk 3 en 4, die nu besproken zullen worden.

Het eerste onderzoek, het kwantitatieve onderzoek, had tijdens de uitvoering nog een andere insteek. Er is getracht om de begrippen cultuur en religie te scheiden middels deze methode, maar er kon al gauw geconcludeerd worden dat het ontwikkelen van een analytische scheiding tussen cultuur en religie complex is. De gehanteerde methode om deze scheiding aan te tonen bleek inefficiënt, omdat onduidelijk was welke aspecten precies onder de noemer cultuur of religie vielen. Door deze onduidelijkheid was het onontkoombaar voor de onderzoeker om zelf de begrippen cultuur en religie in te vullen, terwijl duidelijkheid omtrent deze begrippen juist vanuit de doelgroep moet komen. Tijdens de analyse van de kwantitatieve data werd duidelijk dat het standvastig scheiden van cultuur en religie betekenisloos is zonder precies te weten wat cultuur en religie als begrippen voor de respondenten inhielden. Wil men betekenis kunnen geven aan de eventueel toch gescheiden domeinen cultuur en religie, dan zou er eerst

onderzocht moeten worden wat de respondenten cultuur en religie benoemen. Hiervoor werd het tweede, kwalitatieve onderzoek ontwikkeld.

In het kwalitatieve deel van het onderzoek zijn een aantal interessante zaken gevonden. In de analyse is er getracht om een beeld te krijgen welke uitingen de respondenten als religieus en cultureel beschouwen. In paragraaf 4.4.3 is uitgewerkt dat de begrippen cultuur en religie geen eenduidige betekenis hebben voor de respondenten, waardoor zij ook geen duidelijke afbakening hanteren in hun dagelijks leven. Er zijn verschillende lagen van cultuur ontdekt: de Marokkaanse, Nederlandse, westerse, islamitische cultuur, maar ook de thuis-, omgevings- en vriendencultuur. Al deze verschillende vormen van cultuur hebben invloed op wie de respondenten zijn en hoe dat zij handelen. Bij sommige respondenten speelt de Marokkaanse of Nederlandse cultuur een grotere rol en sommige respondenten doen en uiten veel in overleg met vrienden of kennissen. Per situatie en uiting wordt er door de respondenten bepaald of en hoe zij de uiting doen. Uitingen die bijvoorbeeld in eerste instantie als religieus beschouwd zouden worden, worden door sommige respondenten aangewezen als onderdeel van de Marokkaanse cultuur. Het vijfmaal daags bidden, de ramadan of het vieren van het Suikerfeest is bijvoorbeeld niet voor alle respondenten slechts een onderdeel van de islam, maar maakt voor sommige respondenten ook deel uit van hun cultuur. Het begrip religie bestaat zodoende ook uit meerdere lagen, dit kan zijn de islamitische regelgeving, maar ook de islamitische cultuur in combinatie met andere culturele lagen. Respondenten bidden bijvoorbeeld vijfmaal daags doordat ze dit een religieuze verplichting vinden, maar ook omdat zij dit moeten en geleerd hebben van hun ouders. Het is interessant om bij de verschillende uitingen, de motivatie waarom de respondenten de uitingen wel of niet doen mee te nemen.

In paragraaf 4.4.2 van de kwalitatieve analyse is er dieper in gegaan op de motivatie achter het handelen van de respondenten. Tijdens deze analyse is er ingezoomd op de motivatie achter de praktische uitingen zoals, vijfmaal daags bidden, de ramadan, halal eten, moskee bezoek, verdiepen in de schriftuur, het dragen van een hoofddoek en de maagdelijkheid bewaren voor het huwelijk. Er is gebleken dat er verschillende motivatiefactoren zijn die de respondenten ertoe bewegen om bepaalde uitingen wel of niet te

doen. Deze verschillende motivatiefactoren, te vinden in tabel 25, zijn verbonden aan verschillende relaties van de respondent. Hierbij is het onderscheid gemaakt tussen relaties met de religie, de gemeenschap, de sociale en familiale omgeving en de relatie met zichzelf. Het belang van de relatie voor de respondent resulteert in het wel of niet uiten van een bepaalde handeling. Het is duidelijk te zien dat de respondenten zich laten beïnvloeden door verschillende relaties per situatie en per uiting. Wanneer er bijvoorbeeld naar de uiting ramadan gekeken wordt, is te zien dat alle respondenten verschillende motivaties hebben om mee te doen aan de ramadan. De motivatiefactoren overlappen elkaar, waarbij de respondent kiest welke motivatie en dus ook relatie, de doorslag geeft in de uiting van de handeling. Er zou dus gesteld kunnen worden dat de respondent navigeert tussen de verschillende relaties en dat per uiting en per situationele context deze relaties tot uiting komen. De respondenten variëren en laveren tussen de motivatiefactoren, religieuze verplichting, verbondenheid met de gemeenschap, persoonlijke ontwikkeling en sociale- en familieaangelegenheid. De verschillende relaties die de respondenten hebben met hun omgeving komen tot uiting in de verschillende lagen van cultuur. De respondenten kiezen situationeel welke relatie, en daarmee welke vorm van cultuur, de leidraad is waarnaar zij per uiting handelen. Het is zodoende afhankelijk van de verschillende relaties die zij hebben met hun omgeving en in welke situatie dat zij zich bevinden, welke laag van cultuur de bovenhand heeft.

Deze verschillende relaties met de omgeving lijken een reden te zijn waarom de respondenten ook niet eenduidig zijn over de betekenis van de islam voor hun identiteit. Het zou interessant kunnen zijn om mee te nemen hoe de respondenten denken over de islam als onderdeel van hun identiteit, omdat dit eventueel van invloed kan zijn op welke uitingen zij als cultureel en religieus beschouwen. Hierbij is gevonden dat de islam zowel onderdeel van de opvoeding en achtergrond kan zijn, of een religieuze overtuiging of als onderscheidingsaspect ten opzichte van andere kan zijn. Naoual, Hayat, Sofyan en Abdel zijn de respondenten die de praktische uitingen het consequentst verrichten. Hierbij geldt voor Naoual en Hayat dat zij een sterke religieuze overtuiging hebben en tegelijkertijd de minste invloed ervaren vanuit de opvoeding en achtergrond. Sofyan en Abdel geven in tegenstelling juist niet aan een sterke religieuze overtuiging te hebben en ervaren als een van de meeste de invloed vanuit hun

opvoeding. Dit verschil toont aan dat Naoual en Hayat en, Sofyan en Abdel zich in verschillende lagen van cultuur bevinden en zich zodoende laten leiden door verschillende relaties (ofwel de relatie met de religie of de relatie met de familie). Yessine, Bilal en Nadia zijn de respondenten die de praktische uitingen het minste verrichten. Zij zien de islam alle drie als een belangrijk onderdeel van hun opvoeding, zonder dat de islam een plaats inneemt in hun dagelijkse routine. Waar Yessine duidelijk aangeeft vooral de islam als onderdeel van haar achtergrond te beschouwen zijn Bilal en Nadia nog zoekende in hun religieuze overtuiging. Hieruit kan gesteld worden dat de relatie die zij per situatie en uiting vaak van belang vinden, de sociale-/familiaire relatie is. Nadia en Bilal zijn nog zoekende naar wat zij belangrijk vinden wat betreft de islam. Er zou hierbij gesteld kunnen worden dat zij moeite hebben met het navigeren tussen de verschillende relaties en vormen van cultuur in hun leven. Bij Brahim, Khadija en Dalia is er sprake van een combinatie van praktische uitingen die wel en niet verricht worden. Voor hen alle drie geldt dat de islam een belangrijke betekenis heeft in hun dagelijkse routine. Voor Brahim gaat dit gepaard met een sterke invloed vanuit zijn opvoeding en Khadija en Dalia hebben vooral een sterkere religieuze overtuiging. Of de respondenten nou een sterke religieuze overtuiging hebben, of juist veel invloed ervaren uit de opvoeding, het verschil in de manier waarop zij bepaalde handelingen doen, laat zien dat er sprake is van verschillende culturele lagen en hieraan verbonden relaties.

Wanneer we na deze analyses opnieuw kijken naar wat de hoofdvraag is van dit onderzoek kan er met het bovenstaande in het achterhoofd niet anders geconcludeerd worden dan dat de begrippen cultuur en religie door elke respondent anders worden ervaren. Wanneer er gesproken wordt over cultuur en religie is het dus van belang om hiervan eerst een beeld te schetsen bij de respondenten en zou er tevens rekening gehouden moeten worden met de verschillende lagen die cultuur en religie kunnen hebben. Doordat er geen consensus is bij de doelgroep over de inhoud van cultuur en religie, moet er ook met andere terminologieën die verband houden met deze begrippen rekening gehouden worden. De betekenissen van de begrippen traditioneel, conservatief, streng, liberaal, vrij of modern, zijn contextueel afhankelijk van hoe de doelgroep deze invult. Wanneer deze begrippen dus gebruikt worden in de wetenschap om bepaalde eigenschappen aan individuen toe te kennen of homogene groepen

aan te duiden (Huijnk 2018), zou er dus eerst onderzocht moeten worden wat de betekenis ervan is. Een scheiding van cultuur en religie (Roy 2004) of een hernieuwde focus op de traditionele islam (Fadil 2017) kan zodoende pas betekenis krijgen, wanneer de gebruikte begrippen zijn opgehelderd.

Naast de vraag wat de respondenten ervaren als cultuur en religie, was de vraag of de respondenten deze begrippen ook structureren. Het blijkt dat dit niet het geval is, omdat de respondenten over het algemeen niet specifiek kunnen benoemen wat zij ervaren als cultuur of religie in hun dagelijks leven. De verschillende lagen van cultuur en religie worden duidelijk wanneer er dieper geconverseerd wordt, maar van een bewuste structuur is bij de respondenten geen sprake. Onbewust kunnen er, zoals bovenstaand uitgewerkt, relationele structuren onderscheiden worden. Welke relatie en hierbij horende vorm van cultuur voor de respondenten van belang is, is echter afhankelijk van de uiting, de situatie en identiteit van het individu. Hoewel deze scriptie laat zien dat het culturele en religieuze afhankelijk is van hoe de doelgroep het benoemt, is ook het belang van patronen en mogelijkheid tot categorisatie te onderzoeken (Johansen & Spielhaus 2012). Het is interessant om te onderzoeken of er bepaalde patronen zijn per uiting en situatie die niet persoonsafhankelijk zijn. Om hier achter te komen zou een longitudinaal onderzoek gewenst zijn, waarbij jongeren per situatie en per handeling intensief gevolgd worden.

Het huidige onderzoek is een poging geweest om aan te tonen wat cultuur en religie betekenen voor Marokkaans-Nederlandse jongeren tussen de 15 en 23 jaar en met deze poging zijn er ook een aantal beperkingen die niet ongenoemd kunnen blijven. Het kwantitatieve deel van dit onderzoek was in eerste instantie bedoeld om de scheiding tussen culturele tradities en pure islamitische regelgeving, die in theoretisch onderzoek regelmatig gedaan wordt, in de praktijk aan te tonen. Het scheiden van deze domeinen bleek niet te lukken met de gehanteerde methode, waarna er ook geconcludeerd kon worden dat het scheiden van de domeinen cultuur en religie onmogelijk is zonder een helder beeld van de twee begrippen. Het is logisch dat de verschillende lagen van cultuur en religie niet gevonden zijn gedurende het kwantitatieve onderzoek. Doordat er tijdens de enquête gefocust werd op het scheiden van cultuur en religie

was het onmogelijk rekening te houden met de verschillende lagen van cultuur, omdat de onderzoeker alsnog meebepaalde wat eventueel religieus of cultureel kon zijn. Er kon met deze methode niet in gesprek gegaan worden met de respondenten om eventuele andere ideeën over cultuur en religie te ontdekken. De kwalitatieve methode leek een beter beeld te geven van de handelingen van de respondenten dan het kwantitatieve deel.

Zowel het kwantitatieve als het kwalitatieve onderzoek hebben een steekproef gehanteerd die niet representatief is voor de doelgroep. Desalniettemin kan er geleerd worden van dit onderzoek, doordat het onderzoek het belang van de verduidelijking van de begrippen cultuur en religie vooropstelt. De belemmeringen die daarnaast bij het kwantitatieve onderzoek ontstonden, zijn getracht te verhelpen bij het kwalitatieve onderzoek. Hierbij moet echter ook benoemd worden dat in het geval van de interviews er een kans is dat de respondenten niet eerlijke, of sociaal-wenselijke antwoorden hebben gegeven. Middels doorvragen en andere verwoordingen van bepaalde vragen is hier echter rekening mee gehouden en de antwoorden lijken dan ook relatief eerlijk te zijn. De rol van de onderzoeker was echter niet geheel willekeurig, doordat de onderzoeker direct of indirect een persoonlijke connectie had met de deelnemers. Daarnaast hebben de respondenten allen op eigen initiatief bij de enquête aangegeven open te staan voor een vervolginterview. Het kan zijn dat de respondenten met een bepaalde reden die hebben aangegeven, desalniettemin is de willekeurigheid van de steekproef hierdoor niet gehandhaafd.

Hoewel de demografische gegevens van het kwalitatieve deel van het onderzoek wel mee zijn genomen en uitgewerkt is hier verder niet op ingegaan in de analyse en conclusie. De respondenten van het kwalitatieve onderzoek zijn zowel man als vrouw, waarbij er echter wel meer vrouwen zijn geïnterviewd. Deze factor moet ook meegenomen worden, omdat het kan zijn dat mannen en vrouwen religie anders beleven. Daarnaast hebben er in dit onderzoek deelnemers meegedaan met een uiteenlopende leeftijd. Het is evident dat jongeren die nog thuis wonen meer invloed ervaren van de ouders dan uitwonende jongeren. Uiteraard hebben oudere respondenten daarnaast meer keuzevrijheid en worden zij als volwassener beschouwd door hun ouders, waardoor ook hier de invloed vanuit huis verminderd kan worden. Dit kan daarom ook invloed hebben op de antwoorden van de respondenten en is uiteraard een factor

om rekening mee te houden wanneer het gaat om de motivatie van de respondenten ten opzichte van hun handelen. Tenslotte kan ook het opleidingsniveau van invloed zijn op de houding van de respondenten ten opzichte van de islam, zoals in paragraaf 3.2 reeds is benoemd. Verschil in opleiding kan leiden tot verschil in praktische uitgingen van de islam (Maliepaard en Gijsberts 2012). Dit kan dus ook zijn uitwerking hebben gehad op de resultaten van het kwalitatieve onderzoek.

6. Literatuurlijst

- Asad, T. (1983). *Anthropological Conceptions of Religion: Reflections on Geertz*. Man, New Series, vol. 18, no. 2, p 237-259.
- Asad, T. (2009). *The Idea of an Anthropology of Islam*. Qui Parle, vol. 17, no. 2 p 1-30.
- Baetens, J., de Bloois, J., Masschelein, A. & Verstraete, G. (2009). *Culturele studies. Theorie in de praktijk*. Vantilt, Nijmegen.
- Bakhshizadeh, M. (2018). *Changing gender norms in Islam between Reason and Revelation*. Berlin: Toronto: Verlag Barbara Budrich.
- BeHr Groep Nederland BV (2019). *Over. Wie zijn wij?*. Geraadpleegd op: <https://behrgroep.nl/over/>
- Berger, M. (2018). *Overwegende... Maar jullie zijn toch seculier?!* Religie, Recht en Beleid (9) n2: p 3-4
- Beyers, J. (2017). *Religion and culture: Revisiting a close relative*. HTS Theologische Studies/Theological Studies 73 (1), a3864.
- Brubaker, R. (2013). *Categories of analysis and categories of practice: a note on the study of Muslims in European Countries of Immigration*. Ethnic and Racial Studies, vol 36, no. 1 p 1-8.
- Buitelaar, M. (2002). *Ramadan. Sultan van alle maanden*. Amsterdam; Bulaaq.
- Davenport, L.D. (2016). *The role of Gender, Class, and Religion in Biracial Americans' Racial Labeling Decisions*. American Sociology Review (1), vol 81 p. 57-84.
- Demant, F. (2005). *Islam is inspanning; de beleving van de Islam en de sekseverhoudingen bij Marokkaanse jongere in Nederland*. Verwey-Jonker Instituut: Utrecht.
- Ewing, K. P. (2003). *Between Turkey and Germany: Living Islam in the Diaspora*. South Atlantic Quarterly, vol. 102, p. 405-431.
- Facebook (25 oktober 2013). *Marokkanen bijeen*. Geraadpleegd op 10 september 2019 van: <https://www.facebook.com/groups/marokkanenbijeena/about/>
- Facebook (27 oktober 2014). *All round women*. Geraadpleegd op 10 september 2019 van: <https://www.facebook.com/groups/314204442113854/>
- Facebook (19 oktober 2016). *It's all about women*. Geraadpleegd op 10 september 2019 van:

<https://www.facebook.com/groups/1711173209205698/about/>

- Fadil, N. (2017). *Recalling the 'Islam of the parents' liberal and secular Muslims redefining the contours of religious authenticity*. *Identities*, vol. 24 no. 1, p. 82-99.
- Giles, J. & Middleton, T. (2008). *Studying culture; a practical introduction*. Blackwell Publishing.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures. Selected essays by Clifford Geertz*. Basic Books: Amerika.
- Glock, C.Y. & Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Research Program in the Sociology of Religion Survey Research Centre. University of California.
- Hamdan, A. (2012). *The role of Authentic Islam: The Way Forward for Women in Saudi Arabia*. *Journal of Woman of the Middle East and the Islamic World*. Vol 10, p. 200-220.
- Hamman, D. & Hendricks, B. (2005). *The Role of the Generations in Identity Formation: Erikson Speaks to Teachers of Adolescence*. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas* 79:2, p. 72-75.
- Huijnk, W. (2018). *De religieuze beleving van moslims in Nederland. Diversiteit en verandering in beeld*. Sociaal Cultureel Planbureau; Den Haag.
- Jacobsen, C. (2006). *Staying on the straight path. Religious identities and practices among young Muslims in Norway*. Bergen: University of Bergen.
- Jeldtoft, N. (2011). *Lived Islam: religious identity with 'non-organized' Muslim minorities*. *Ethnic and Racial Studies* 34:7, p 1134-1151.
- Johansen, B. & Spielhaus, R. (2012). *Counting Deviance: Revisiting a Decade's Production of Surveys among Muslims in West Europe*. *Journal of Muslims in Europe*, vol. 1, no. 1 p 81-112.
- Ketner, S. (2010). *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond. Jonge moslims over opgroeien in Nederland*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Kibria, N. (2007). *The 'new' Islam and Bangladeshi youth in Britain and the US*. *Ethnic and Racial studies* (31) vol 2, p. 243-266.
- Koning de, M. (2008). *Zoeken naar een 'zuivere' Islam: geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Bert Bakker.

- Koning de, M. (2009). *Islam is Islam. Punt uit?* Migrantenstudies, n1.
- Korf, D.J., Yesilgöz, B., Nabben, T. & Wouters, M. (2007). *Van vasten tot feesten: leefstijl, acceptatie en participatie van jonge moslims*. FORUM/uitgeverij Ger Guijs: Utrecht.
- Korf, D.J., Wouters, M., Place, S. & Koet, S. (2008). *Geloof en geluk: traditie en vernieuwing bij jonge moslims*. FORUM: Utrecht.
- Korteweg, A. & Yurdakul, G. (2014). *The Headscarf Debates: Conflicts of National Belonging*. Stanford University Press.
- Lukens-Bull, R. A. (1999). *Between text and practice: Considerations in the Anthropological Study of Islam*. Marburg Journal of Religion: vol 4, no 2.
- Nabben, T., Yesilgöz, B. & Korf, D. (2006). *Van Allah tot Prada: identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken*. FORUM: Rotterdam.
- Maliepaard, M. & Gijsberts, M. (2012). *Muslims in Nederland 2012*. Sociaal Cultureel Planbureau; Den Haag.
- Mepham, K. & Verkuyten, M. (2017). *Citizenship representation, group indispensability and attitudes towards immigrants' rights*. International Journal of Intercultural Relations (61), p. 54-62.
- McMichael, C. (2004). *Everywhere is Allah's place: Islam and the everyday life of Somali women in Melbourne Australia*. Journal of Refugee Studies (15) no 2, p. 171-188.
- Odinot, I. (2010). *Gemeentelijke herindeling en burgerparticipatie. Een onderzoek naar flankerend beleid van gemeenten*. Erasmus Universiteit; Rotterdam.
- Phalet, K. & ter Wal, J. (2004). *Muslims in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag.
- Phalet, K., van Lotringen, C. & Entzinger, H. (2000). *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.
- Pieterse, J.N. (2009). *Globalization & culture. Global Mélange*. Rowman & Littlefield: Oxford.
- Rijkschroeff, R., Duyvendak, J.W. & Pels, T. (2003). *Bronnenonderzoek integratiebeleid*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut, p. 38-39.
- Roex, I. (2014). *Should we be scared of all Salafists in Europe: a Dutch Case Study*. Perspectives

- on Terrorism, vol. 8 no. 3, p. 51-63.
- Roy, O. (2004). *Globalised Islam. The search for a new umma*. London: Hurst.
- Roy, O. (2003). *De globalisering van de islam*. Uitgeverij van Gennep B.V.
- Sunier, T. (2012). *Domesticating Islam: exploring academic knowledge production on Islam and Muslims in European Societies*. *Ethnic and Racial studies*, vol. 37 no. 6 p. 1136-1155.
- Ünal R. A. & Moors, A. (2015). *Formats, fabrics, and fashions: Muslim headscarves revisited*. *The Journal of Objects, Arts and Belief*, vol 8, no. 3, p 308-329.
- Vellenga, S. (2018). *Anti-Semitism and Islamophobia in the Netherlands: concepts, developments and backdrops*. *Journal of Contemporary Religion* (33) n2: p. 175-192.
- Verkuyten, M. & Martinovic, B. (2012). *Immigrants' national identification: Meanings, determinants and consequences*. *Social Issues and Policy Review*, 6, 82-112
- Zemni, S. (2011). *The Shaping of Islam and Islamophobia in Belgium*. *Race & Class* (53) n1: p. 28-44.
- Waardenburg, J. (2000). *Islam; norm, ideaal en werkelijkheid*. Antwerpen: Fibula.
- Waardenburg, J. (2005). *Islam. norm, ideaal en werkelijkheid*. Houten: Fibula. Herziene druk.
- Wagenvoorde, R. (2016). *Nederlands burgerschap op basis van 'sexuliere' identiteit; de uitsluitende effecten van Nederlands integratiebeleid*. *Religie, Recht en Beleid* (7) n1: p. 5-18.

7. Bijlages

7.1 Enquête

Onderzoek naar de relatie tussen de identiteit van Marokkaanse-Nederlandse moslims en culturele en religieuze waarden

Deze enquête is opgezet ten doelen van het afronden van de masterscriptie islamstudies aan de Radboud Universiteit en is ontwikkeld in samenwerking met BeHr Groep Nederland.

De vragenlijst gaat van start met een aantal vragen naar jouw achtergrond. De rest van de enquête bestaat uit stelling. Graag wil ik je vragen de vragen zo nauwkeurig mogelijk en naar waarheid in te vullen. De antwoorden zullen enkel gezien worden door onderzoeker (Sophie Maes) en de docent om je privacy te waarborgen.

Alvast bedankt voor je medewerking

Wat is je geslacht?

- Man
- Vrouw

Wat is je leeftijd?

Wat is je huidige werksituatie?

- Scholier
- Student
- Bijbaan
- Fulltime
- Parttime
- Anders namelijk, _____

Wat is je hoogst genoten (of huidige) opleiding?

- Basisschool
- VMBO
- HAVO
- VWO
- MBO
- HBO
- WO

Waar ben je geboren?

- Nederland
- Anders, namelijk _____

Zijn je beide ouders in Nederland geboren?

- Ja
- Nee, namelijk in _____

Praktische invulling

De eerste 18 stellingen gaan over de manier waarop jij de islam beleeft en hoe dat tot uiting komt in de praktijk.

Zet een kruisje bij wat het meeste van toepassing is voor jou

	Nooit	Zelden	Soms	Regelmatig	Vaak	Altijd
Ik ga op vrijdag naar het vrijdagmiddaggebed						

Ik bid vijfmaal per dag						
Ik volg religieuze lessen (koraan lessen of bijeenkomsten)						
Ik ga wekelijks naar de moskee						
Ik eet halal						
Ik vast alle dagen tijdens de ramadan						
Het Suikerfeest vier ik met heel mijn familie						
Ik ga naar een islamitisch kenniscentrum						
Ik drink in het weekend alcohol						
Ik vier met heel mijn familie het Offerfeest						
Ik rook						
Ik draag een hoofddoek (voor vrouwen)						
Ik geef geld aan goede doelen of de armen						
Ik praat met anderen over mijn geloof						
Bij het verbreken van het vasten eten ik en mijn familie uitgebreid						
Ik ga uit of naar feestjes						
Feestdagen (Suikerfeest/Offerfeest) vier ik ook met mijn vrienden						
Ik lees in de Koran en verdiep me in de Soenna						

Opvattingen identiteit

De volgende 23 stellingen gaan over jouw identiteit en hoe jij je rol als moslim in de Nederlandse samenleving ziet.

Vink aan wat het meeste van toepassing is voor jou

	Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens
De islam is belangrijk voor mijn identiteit					
Ik zie mijzelf als moslim					
Mijn dagelijkse bezigheden zorgen ervoor dat ik minder praktiserend ben					
Ik heb een sterke religieuze overtuiging					
Het geloof is een heel belangrijk onderdeel van mijzelf					
Ik ben eerder moslim dan Marokkaan					
De islam heeft invloed op mijn dagelijks leven					
Ik leef strikt volgens de regels van de islam					
Ik vind het moeilijk voor te stellen dat iemand anders een andere religie heeft dan de mijne					
De islam geeft mij antwoord op belangrijke levensvragen					
De islam heeft niets met politiek te maken					
Religie moet privé beoefend worden					
Verschillende religies in Nederland gaan niet samen					
Religie hoort niet thuis in de publieke ruimte					
Alle moslims dienen te leven volgens de regels van de islam					
Ik ben zowel Nederland als Marokkaan					
Het doet pijn als iemand iets slechts zegt over mijn geloof					
Dat is moslim ben, is iets waar ik vaak aan denk					
Niemand mag mijn geloof in twijfel trekken					
De islam is een politiek systeem					
Het geloof is een privézaak tussen individu en Allah					
Het is goed als een samenleving bestaat uit meerdere culturen					

Met de laatste 14 stellingen hoop ik te weten te komen hoe jullie over bepaalde opvattingen denken.

Kies in hoeverre je het eens bent met de volgende uitspraken

	Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens
Kinderen moeten naar een school gaan die aansluit bij het geloof					
Na school of werk haal ik het gebed thuis in					
Een jongen hoeft niet per se maagd te blijven tot het huwelijk					
Uitspraken van islamitische wetscholen zijn belangrijk					
Mijn ouders vinden het goed als ik een vriend(in) krijg/heb met een andere afkomst					
Een meisje kan pas op zichzelf gaan wonen als ze getrouwd is					
Je kan niet tegelijk een goede moslim zijn en meedoen in de Nederlandse maatschappij					
Een man moet zijn baard laten staan					
Het is goed dat Nederland bestaat uit verschillende culturen					
Ik kan thuiskomen met een vriend(in) van een ander geloof					
Ik volg een bepaalde wetschool (Maliki, Hanafi, Hanbali en Sjafi)					
Een jongen kan op zichzelf wonen zonder getrouwd te zijn					
Het is goed als een meisje alleen op vakantie gaat					
Een meisje moet maagd blijven tot het huwelijk					

Heel erg bedankt voor je medewerking.

Om jullie verhalen nog nauwkeuriger vorm te kunnen geven, zou ik graag met een aantal van jullie een interview willen doen. Mocht je hiervoor openstaan, dan kan je je gegevens hieronder achterlaten. De onderstaande gegevens zullen tevens strikt vertrouwelijk zijn. Ten slotte benadruk ik hierbij dat je

nergens aan vast zit na het invullen van je gegevens en je altijd kunt besluiten om je uit het interview terug te trekken.

Naam: _____

Telefoonnummer: _____

Emailadres: _____

7.2 Tabellen kwantitatief onderzoek

Tabel 7: opvattingen over de islam in het privé en publieke domein (%)

	Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens
Religie moet privé beoefend worden	1.9	11.3	34.0	32.1	20.8
Religie hoort niet thuis in de publieke ruimte	0	5.7	9.4	43.4	41.5
Verschillende religies in Nederland gaan niet samen	0	11.3	13.2	39.6	35.8
Het geloof is een privézaak tussen individu en Allah	50.9	32.1	13.2	0	0

Tabel 9: Overige stellingen deel 3 van de enquête (%)

	Helemaal mee eens	Mee eens	Neutraal	Niet mee eens	Helemaal niet mee eens
--	------------------------------	-----------------	-----------------	--------------------------	---------------------------------------

Kinderen moeten naar een school gaan die aansluit bij het geloof	1.9	11.3	37.7	32.1	17.0
Na school of werk haal ik het gebed thuis in	41.5	24.5	13.2	11.3	9.4
Je kan niet tegelijk een goede moslims zijn en meedoen in de Nederlandse maatschappij	0	5.7	22.6	32.1	39.6
Een man moet zijn baard laten staan	7.5	1.9	39.6	28.3	22.6
Het is goed dat Nederland bestaat uit verschillende culturen	45.3	39.6	13.2	0	1.9

7.3 Interviewvragen

Deel 1: Demografische vragen

1. Wat is uw leeftijd?
2. Wat is uw woonplaats?
3. Waar bent u geboren?
4. Waar zijn uw ouders geboren?
5. Kunt u me wat vertellen over uw dagelijkse bezigheden? Hierbij ingaan op school, (bij)-banen, hobby's en andere bezigheden.

Deel 2: Opvoeding, traditie en identiteit

1. Kunt u me wat vertellen over uw opvoeding?
 - 1a. Bent u gelovig opgevoed? Zo ja, waaruit bleek dat?
 - 1b. Hebt u veel Marokkaanse tradities meegekregen? Zo ja, waarom?
 - 1c. Hoe zijn u en uw ouders omgegaan met de Nederlandse tradities en westerse kijk op zaken?
2. Wordt er in uw familie waarde gehecht aan tradities?
 - 2a. Kunt u daar voorbeelden van geven?

- 2b. Wordt er onderscheid gemaakt tussen Marokkaanse, Nederlandse en islamitische gewoontes?
3. Ziet u zichzelf als moslim?
- 3a. Betekent dit dat de islam belangrijk is voor uw identiteit?
- 3b. Is de islam een onderdeel of het belangrijkste onderdeel van uw identiteit?
4. Is uw religieuze overtuiging sterk? Leg uit.
- 4a. Geloofst u dat de islam u antwoord geeft op belangrijke levensvragen? Zo ja, waarom?
5. Beschouwt u zichzelf als moslim, Marokkaan, Nederlander of als alle drie evenveel? Leg uit.
6. Hoe denkt u over religie in het publieke domein?
- 6a. Vindt u dat religie privé beoefend moet worden?
- 6b. Vindt u dat religie een plek mag krijgen in de publieke ruimte?
7. Vindt u dat het geloof, de islam, een privézaak is tussen Allah en uzelf? Leg uit.
- 7a. Hoe denkt u dan over het belang van de *umma*?
8. Vindt u dat de islam meer is dan alleen een religie? Zo ja, leg uit.
- 8a. Zou de islam een politiek systeem kunnen zijn?
9. Hangt u een bepaalde islamitisch wetschool aan? (Hanafi, Maliki, Hanbali, Sjafi) Zo ja, waarom wel of niet?

Deel 3: Praktiseren en motivatie

1. Leeft u strikt volgens de regels van de islam? Zo ja, leg uit.
- 6a. Vindt u dat alle moslims dienen te leven volgens de regels van de islam?
- 6b. Staan uw dagelijkse bezigheden weleens in de weg betreffende het uiten van de islam.
2. Bidt u doorgaans dagelijks vijfmaal daags?
- 2a. Zo niet, waarom niet? Zo ja, waarom?
- 2b. Als u niet vijfmaal daags kan bidden i.v.m. dagelijkse bezigheden, haalt u dit dan op een ander tijdstip in?
3. Gaat u weleens naar de moskee? (Indien man, gaat u naar het vrijdagmiddaggebed)
- 3a. Waarom zo vaak/ of minder vaak?
- 3b. Waarom gaat u überhaupt naar de moskee? Ingaan op gemeenschap, bidden of verplichting?
4. Doet u mee aan de ramadan? Zo ja, vast u ook alle dagen?

- 4a. Wat is de reden dat u mee doet aan de ramadan? Ingaan op sociale activiteit of religieuze overtuiging.
5. Eet u altijd halal? Zo ja, waarom? Zo nee, waarom niet?
6. Staat u kritisch tegenover de islam?
- 6a. Gaat u weleens naar koranlessen of islamitische bijeenkomsten?
- 6b. Verdiept u zich in de Koran en de Soenna?
7. Viert u het Suiker- en Offerfeest uitgebreid?
- 7a. Zo ja, viert u dit met alleen familie of ook met vrienden? En waarom dan?
- 7b. Wat is eigenlijk de reden dat het Suiker- en Offerfeest gevierd worden? Ingaan op theologische betekenis achter de feesten.
8. Gaat u weleens naar andere feestjes? Denk aan uitgaan in het weekend.
- 8a. Zo ja, nuttigt u daar ook weleens alcohol of sigaretten?
9. Hoe staat u tegenover het dragen van een hoofddoek?
- 9a. Vindt u dit een religieuze verplichting voor vrouwen?
- 9b. Vindt u dat een vrouw dit zelf mag bepalen?
10. Vindt u maagdelijkheid voor het huwelijk belangrijk?
- 10a. Vindt u dit net zo belangrijk of onbelangrijk bij mannen/vrouwen? Waarom?
11. Vindt u dat een ongetrouwde moslim wel zelfstandig kan wonen? Waarom wel/niet?
- 11a. Is hier een verschil te onderscheiden tussen mannen en vrouwen?
12. Hecht u er waarde aan of uw (toekomstige) partner moslim is? Zo ja, waarom?
- 12a. Vindt u het ook belangrijk of uw (toekomstige) partner van Marokkaanse afkomst is?
- 12b. Hoe denken uw ouders hierover?

Deel 3: Representatie

1. Moslims worden regelmatig beschreven/gerepresenteerd als strenge of juist vrije moslims. Wat vindt u van deze representatie?
- 1a. Kan u zichzelf weleens vinden in deze categorieën?
2. Als u zichzelf zou moeten omschrijven als een soort moslim, hoe zou u zichzelf dan omschrijven? Doelen op vrije, strenge, culturele moslim etc.
- 2a. Waarom?
3. Vindt u het van belang dat de islam op een cultuur-vrije manier gepraktiseerd wordt?

2a. Denkt u dat culturele tradities en islamitische regels soms door elkaar lopen? Wat vindt u daarvan?

7.4 Tabellen kwalitatief onderzoek

Tabel 16: Praktische uitingen en motivatie Naoual				
	Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2	Motivatie 3
Bidden	<u>Maar het is wel gewoon mijn plicht en ik vind ook zelf gewoon dat ik me daaraan moet voldoen, ik bid daarom gewoon dagelijks vijf keer.</u>	<u>Maar het is wel gewoon mijn plicht en ik vind ook zelf gewoon dat ik me daaraan moet voldoen, ik bid daarom gewoon dagelijks vijf keer.</u>		
Moskeebezoek	<u>Ik ga nu met de ramadan weleens naar de moskee, maar normaal als ik bijvoorbeeld een keer vrij ben op vrijdag dan ga ik weleens naar de moskee om het middaggebed te bidden, maar anders ga ik eigenlijk niet echt naar de moskee.</u>	<u>Ik ben best wel blij met zo'n grote umma, zo'n grote gemeenschap. Ik zie ook wel dat we elkaar steeds meer helpen en ja, dat die gemeenschap überhaupt erg belangrijk is. Want in Nederland, kijk, moslims zijn best wel een minderheid.</u>		
Ramadan	<u>Ja, ik doe alle dagen mee natuurlijk. Het gaat best goed met de ramadan, eerst was het wel zwaar en had ik honger en dorst, maar nu gaat het wel prima en zit ik er wel helemaal in.</u>	<u>Uhm nou, ja het is natuurlijk een plicht in de islam. Het vormt een van de vijf zuilen van de islam, dus het is echt iets héél belangrijks, dus dat is wel de voornaamste reden waarom ik vast.</u>	<u>...omdat je deze maand extra hard je best doet om te verbeteren, als moslim zijnde, maar ook als mens zijnde. Wat bedoel ik dan met mens zijnde? Omdat je zelf ook inziet waarom je het eigenlijk doet en je gaat inzien</u>	<u>En iedereen gaat dan naar huis en dan ga je naar je gezin toe en dan gaan we gezamenlijk ontbijten of lunchen, wat dan net is. En dan gaan we op bezoek bij familie of burens of vrienden en dan</u>

			wat het doel van dit leven is en hoe doe ik het nou eigenlijk. Je ziet ook meer wat de islam inhoudt...	groeten we elkaar gewoon uitbundig, omdat het echt feest is.
Halal eten	<u>Ik probeer altijd halal te eten en als het niet lukt dan gewoon vegetarisch.</u>	Maar stel dat ik weet dat het niet halal is, en ik koop het, dat mag niet. Ik doe dat dus ook gewoon nooit, ik eet altijd halal. Het gaat om de intentie erachter.		
Verdiepen in Koran en Soenna	<u>Ik verdiep me vooral zelf. Als ik tegen bepaalde dingen aanloop, of van dingen die ik echt niet wist, dan ga ik me er natuurlijk wel in verdiepen.</u>	Als ik tegen bepaalde dingen aanloop,...	...die ik echt niet wist, dan ga ik me er natuurlijk wel in verdiepen, want ik vind islam interessant om te leren. Het is gewoon mijn geloof dus ik leer graag.	
Hoofddoek	<u>Ik draag al iets van 2 jaar een hoofddoek.</u>	Ik wilde het omdat, het gewoon een plicht is als moslimvrouw om hoofddoek te dragen.	En het bied je ook wel gewoon een vorm van identiteit, om te laten zien dat je een moslima bent.	Het houdt je daarnaast ook bescheiden, ik wil niet altijd gezien worden, dus dat is ook een reden.
Maagdelijkheid voor het huwelijk	<u>Ik denk wel dat het belangrijk is. Ieder zijn eigen ding heb ik wel zoiets, maar ik heb liever dat ik wel gewoon ook maagd blijf voor het huwelijk.</u>	Maar het is wel gewoon een soort van plicht in de islam dat je dat nog bent voor het huwelijk. Op islamitische gebied zie ik het dus wel gewoon als belangrijk.		

Tabel 17: Praktische uitingen en motivatie Yessine

Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2	Motivatie 3
-------------------	-----------	-------------	-------------

Bidden	<i>Ik bid eigenlijk nooit.</i>	Vroeger bad ik nog weleens in de ramadan, want dat hoort er gewoon bij. En toen ik wat jonger was, ja mijn moeder vond dat ook gewoon fijn, want je bij de ramadan horen gewoon een paar onderdelen, waaronder dus bidden.	Dus ik zei al tegen mijn ouders dat ik me er later wel in ga verdiepen, want nu vind ik het allemaal erg pretentius.	
Moskeebezoek	<i>Ik ben nog nooit in de moskee geweest.</i>	Wat moet ik daarmee? Die personen passen gewoon niet bij mij. Dan krijg ik het ook allemaal minder mee, mijn kringen zijn allemaal harstikke Nederlands.		
Ramadan	<u>...dus ik heb uiteindelijk echt het grootste deel niet mee kunnen vasten. Ik wilde het overigens wel heel graag...</u>	Meer voor mezelf, omdat ik de laatste tijd gewoon ook echt niet heb opgelet over wat ik allemaal in mijn mond stop. Dus ik vond dat ik eigenlijk weer een beetje terug moest naar basic.	Maar thuishoort het er gewoon bij. Het is echt iets wat je samendoet, je zit ook samen aan de iftar samen, het is gewoon echt gezellig.	Maar nu ben ik hier, met mensen die allemaal niet mee vasten, die het ook niet helemaal begrijpen. Het moet nu eigenlijk helemaal niet ofzo en dan wordt het moeilijk. Er is nu helemaal niks leuks aan.

Halal eten

Thuis heb ik altijd halal gegeten. Nu eet ik het voor het grootste deel ook wel. Ik koop zelf in ieder geval altijd halal. Maar klinkt heel stom, maar met kip ofzo ben ik er wel wat lossier in, als in, als het zo uitkomt, vind ik dat niet erg. Varkensvlees niet, dat zit er gewoon veel te diep in haha

Maar het is ook een cultuur ding, het is gewoon gewenning. Als ik het per ongeluk eet dan vind ik dat echt helemaal niet erg. Maar als ik zelf kan kiezen dan eet ik wel halal.

Verdiepen in Koran en Soenna

Nee.

Nou, ik hou me er dus echt niet echt mee bezig. Ook als mensen ernaar vragen dan zeg ik gewoon dat ik niet praktiseer. Maar ik heb me er dus ook helemaal niet in verdiept, ik houd me er gewoon niet echt mee bezig.

Hoofddoek

Ik vind het heel mooi als jij daar zelf een betekenis aan hebt gegeven, ik vind het verschrikkelijk als jij het moest dragen. Het hoort gewoon een vrije keuze te zijn.

Ik vind het heel mooi als jij daar zelf een betekenis aan hebt gegeven, ik vind het verschrikkelijk als jij het moest dragen. Het hoort gewoon een vrije keuze te zijn.

Maagdelijkheid voor het huwelijk	<i>Oops, too late. Nee, daar ben ik al helemaal op tegen. De gast waarmee je gaat trouwen is echt geen maagd hoor. Dus voor wie doe je het dan, als je het niet voor jezelf doet?</i>	<i>Het is gewoon echt een super persoonlijke keuze (Individualisme).</i>	<i>Als mijn ouders dat zouden doen. Die zouden dat überhaupt nooit doen. Nee joh, ze weten dat ze dat niet hoeven te proberen. Mijn ouders denken overigens absoluut dat ik nog maagd ben.</i>
---	---	--	--

Tabel 18: Praktische uitingen en motivatie Hayat

	Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2
Bidden	<i><u>Ja, ik vind dit heel belangrijk.</u></i>	<i>De intentie is wel het belangrijkste, bijvoorbeeld, als je gaat bidden zonder de juiste intentie, dan is je gebed ook niet goed. Als je bid, om te denken dat je moeder dan ziet dat je bid, dan moet je niet bidden, dat telt niet.</i>	
Moskeebezoek	<i><u>Ik ga twee keer in de week</u></i>	<i>... wel echt voor die lessen die ik volg (religieuze verplichting om te verdiepen).</i>	<i>Nu in de Ramadan is er 's avonds nog een heel lang gebed en dan denk ik wel vaak dat ik daarheen moet, maar het is er nog niet van gekomen.</i>
Ramadan	<i><u>...niet eten en drinken, maar ik let er bijvoorbeeld ook op dat je niet mag schelden. Je mag niet roddelen.</u></i>	<i>Als je ongesteld wordt is het verplicht bij een meisje, sindsdien doe ik mee.</i>	<i>Ik doe dus echt mee om mezelf op te voeden, dus op mijn gedrag letten en meer met geloof bezig zijn.</i>
Halal eten	<i><u>Ja ik eet altijd halal.</u></i>	<i>En ik denk altijd, als het dan niet halal is... ja, mijn intentie was wel om iets halal te eten, dus dat is dan oké.</i>	
Verdiepen in Koran en Soenna	<i><u>Ja, ik ben best actief bezig met het verdiepen in het geloof.</u></i>	<i>Ik probeer zoveel mogelijk te voelen waar ik me het fijnst bij voel en dat doe ik.</i>	<i>Maar ik vind wel dat ik soms dingen dubbel moet checken als ik iets doe. Achteraf gezien zou ik soms wel extra willen checken, maar ja, ik doe dat niet altijd.</i>

Hoofddoek	Draagt geen hoofddoek.	<i>Ik vind wel dat het verplicht is, omdat het in de Koran staat. Maar ik vind niet dat jij iets moet doen, zonder dat jij voelt dat je het doet omdat het in de Koran staat</i>	<i>Ik vind wel dat het verplicht is, omdat het in de Koran staat. Maar ik vind niet dat jij iets moet doen, zonder dat jij voelt dat je het doet omdat het in de Koran staat</i>
Maagdelijkheid voor het huwelijk	<i>Ja, ik vind dit wel belangrijk.</i>	<i>Maar ik vind wel, volgens mij stond die ook in de enquête, dat het voor meisjes en jongens even belangrijk is. Dat is best wel Marokkaanse cultuur in plaats van hoe het islamitische hoort.</i>	

Tabel 19: Praktische uitingen en motivatie Bilal

	Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2	Motivatie 3
Bidden	<i>Nee. Ik heb weleens geprobeerd, sinds dat ik klein ben, probeer ik het wel altijd.</i>	<i>En ik heb altijd het gevoel van ja, ik ben wel gewoon moslim en zo, maar ik wil niemand tot last zijn. Ook met ramadan daarom ook, ik speel gewoon mijn wedstrijden, ik ga gewoon trainen en zorg dat niemand er last van heeft.</i>	<i>Ook met bidden, ik zeg dingen en soms heb ik geen idee wat ik zeg. Ik heb die soera's uit mijn hoofd geleerd, maar ik weet eigenlijk helemaal niet waar het over gaat</i>	<i>Ik denk dat het meer is dat ik niet echt de discipline heb.</i>
Moskeebezoek	<i>We hebben geen moskee in Houten dus ik ga niet echt naar de moskee.</i>	<i>Maar met het Suikerfeest en Offerfeest zal ik wel weer gaan, dan gaan we altijd. Dan gaan we naar Hooggraven, daar is er eentje. En mijn opa woont daar ook.</i>		
Ramadan	<i>Gaat wel goed met de Ramadan. Ik heb de eerste vijf dagen niet meegedaan aan de ramadan, omdat ik toen in Portugal op reis was.</i>	<i>Het geeft ook wel weer een beetje die hechtheid van de groep. In de avond ga je dan bijvoorbeeld ook weer naar buiten met je vrienden en dan zijn we toch weer met zijn alle en toch wel gezellig. Dat geeft</i>	<i>Ik vind het belangrijkste toch wel dat het een van de vijf zuilen is van de islam.</i>	<i>Ik vind wel, in ieder geval vind ik dit van mezelf, als ik niet mee zou doen dan betekent het dat ik het helemaal niet serieus neem.</i>

toch het gevoel van, we zijn weer goed bezig.

Halal eten	<i>Nee, ... Ik probeer het natuurlijk wel..., ik maak daar niet echt een probleem van...</i>	<i>Ik voel me wel bezwaard, ik wil niemand tot last zijn.</i>	<i>Maar als ik bij iemand ga eten en ze hebben alleen normaal vlees, dan ga ik niet zeggen dat ik niet hoef.</i>
Verdiepen in Koran en Soenna	<i>Op dit moment niet echt, behalve op YouTube kijk ik weleens.</i>	<i>Ik ben wel heel erg benieuwd naar de Dag des Oordeels.</i>	<i>Nu ik steeds meer begrijp, is het ook steeds fijner om het moslim-zijn te begrijpen.</i>
Hoofddoek	<i>Als je dat zelf wilt doen, dan moet je dat doen</i>	<i>Ik vind niet dat je het moet doen. Mijn moeder draagt zelf ook geen hoofddoek. Als je het wilt doen, dan moet je het doen.</i>	<i>Mijn moeder draagt wel een hoofddoek, maar mij zus niet. Het is eigenlijk wel een verplicht ding dat je het moet dragen, maar als iemand dat niet wil dragen dan vind ik dat wel eigen keuze.</i>
Maagdelijkheid voor het huwelijk	<i>Ik vind dat wel lastig.</i>	<i>Ik weet ook niet wat of hoe erg het is als je niet je maagdelijkheid bewaart, ik weet niet wat ze daarover zeggen in de Koran zelf.</i>	<i>Ik begrijp wel dat je heel benieuwd bent op deze leeftijd. Ik zou het ook niet erg vinden. Ik vind het heel belangrijk dat je zelfrespect hebt...</i>

Tabel 20: Praktische uitingen en motivatie Nadia

Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2	Motivatie 3
-------------------	-----------	-------------	-------------

Bidden	<i>Bidden doe ik niet.</i>	<i>Ik wil niet bidden met de intentie alleen maar naar boven en beneden te gaan, zonder dat ik weet wat ik doe.</i>	<i>Ik heb geen gevoel of band met God of wie dan ook, maar ik vind dat wel erg</i>	
Moskeebezoek	<i>Ik ben weleens gegaan.</i>	<i>Maar ik voel niet waarom ik iets moet doen.</i>	<i>Zolang ik niet weet waarom ik dat doe, ga ik het niet doen.</i>	
Ramadan	<i><u>Mja, maar ze zeggen dat het niet wordt meegeteld als je niet bidt.</u></i>	<i>Ja, het is ook gewoon een van de vijf dingen die ik net opnoemde. Ramadan en geld geven en bidden.</i>	<i>Het hoort er ook gewoon bij.</i>	<i>Sommige dingen weet ik nog niet, zoals de reden waarom ik deze feesten vier. Ik vind het moeilijk, ik heb het altijd gewoon gedaan, maar heb er nooit over nagedacht of uitleg gekregen. Als je zulke dingen gewend bent, dan ga je er ook niet naar zoeken.</i>
Halal eten	<i>Nee, ook niet altijd</i>	<i>Soms gaan we wel gewoon naar de Macdonalds en zo. Mijn vader doet dat ook.</i>	<i>Maar als ik bij iemand ga eten en ze hebben alleen normaal vlees, dan ga ik niet zeggen dat ik niet hoef.</i>	
Verdiepen in Koran en Soenna	<i>Ik ben heel erg zoekende. Ik ben heel erg op zoek naar waarom Allah zo is, waarom sommige dingen moeten.</i>	<i>Maar met de islam bijvoorbeeld, hoe kan ik die feeling, die vibe voelen, zonder dat ik precies weet waar ik aan begin.</i>	<i>Ik ben gewoon opgevoed met 'jij bent moslima, jij vast, jij geloofd in God, wij geloven in de islam, wij geloven in de islam.</i>	<i>Maar misschien is het er ook wel ingeprent, ik ben zo opgevoed, ik heb niet echt een keus ook. Ik kan niet kiezen om niet voor de islam te kiezen, niet met mijn ouders.</i>

Hoofddoek	<i>Draag geen hoofddoek.</i>	<i>Ja het moet eigenlijk wel in de islam, alleen ik weet zeker dat ook dit gewoon eigen keus is. Je bent echt geen slecht mens als je geen hoofddoek draagt.</i>	<i>Mijn moeder draagt wel een hoofddoek, maar mij zus niet. Het is eigenlijk wel een verplicht ding dat je het moet dragen, maar als iemand dat niet wil dragen dan vind ik dat wel eigen keuze.</i>	<i>Dit is ook iets waar ik nog helemaal niet klaar voor ben. Moeder draagt ook geen hoofddoek. Ik weet niet of ik het zou willen.</i>
Maagdelijkheid voor het huwelijk	<i>..., Ik denk namelijk weleens dat de islam in strijd is met mijn... met mijzelf. Misschien is dat heel slecht om te zeggen. Maar ik denk ook gewoon dat je behoeftes hebt en dat je een mens bent.</i>	<i>Mijn moeder heeft wel echt dingen. Bijvoorbeeld ontmaagd worden voor het huwelijk zou zij echt héél erg vinden, echt gewoon heel erg vinden. Dat is wel echt een regel die ik echt niet mag doen.</i>	<i>Jongens zijn wel echt een dingetje. Ik vind alleen wel echt dat jongens echt anders behandeld worden... En als hij zou aangeven van 'ik heb een vriendin', dan zouden ze anders reageren dan bij mij.</i>	

Tabel 21: Praktische uitingen en motivatie Brahim

	Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2	Motivatie 3
Bidden	<i>Enne ja, ik bid gewon vijf keer per dag en ik voel me gewoon uitstekend als ik gewoon vijf keer per dag bid of als ik naar de moskee kom.</i>	<i>Want ik ben er gewoon mee opgegroeid. Heel mijn familie is moslim, ik ben er trots op dat ik een moslim mag zijn.</i>	<i>En soms ben ik ook buiten geweest en dan ben ik het helemaal vergeten en dan vraagt mijn vader van 'Heb je gebeden?', en dan doe je de wassing en dan ga je alsnog bidden.</i>	<i>Ik voel me er fijn bij, om zo'n geloof te mogen hebben.</i>
Moskeebezoek	<i>Ja, ik ga wel naar de moskee.</i>	<i>Ja, ik krijg daar ook de preken mee.</i>	<i>Als het kan ga ik wel gewoon, want dat is natuurlijk wel de bedoeling op vrijdag.</i>	
Ramadan	<i>Ramadan gaat wel goed.</i>	<i>De reden dat ik meedoe aan de ramadan is, omdat ik moslim ben. Iedereen bij mij thuis doet aan de ramadan, iedereen om me heen doet mee aan de ramadan.</i>	<i>De reden dat ik meedoe aan de ramadan is, omdat ik moslim ben.</i>	<i>Ja, maar die verhalen weet ik allemaal niet meer precies hoe dat ging.</i>

Halal eten	<u>Ja, ik eet wel halal, altijd.</u>	Ik eet het dan gewoon echt niet, ik eet het niet, ik voel me er niet fijn bij.	Als iemand jou verteld dat iets halal is en jij eet het dan komt de fout op diegene zijn naam te staan, dat hij de fout in is gegaan.
Verdiepen in Koran en Soenna	<u>In de ramadan nu heb ik wel een paar keer de Koran gelezen. Maar het is niet zo dat ik dit elke dag doe. Soms dan denk ik na 2 maanden, goh ik heb lang niet gelezen en dan doe ik dat even. Gewoon wanneer het uitkomt.</u>	Het is niet dat ik zelf echt een weg of stroming heb gekozen, het is meer vanuit mijn ouders.	Maar nu, ik weet niet, wat voor vragen zou ik moeten hebben? Ik zou het niet zo kunnen bedenken snap je... Ik weet ook niet goed welke vragen ik moet hebben. Hoe zit fortnight in elkaar haha? (PlayStation spel)
Hoofddoek	<u>Uh, kijk, tuurlijk de keuze ligt bij jou, maar het is de bedoeling dat je een hoofddoek draagt.</u>	Ja ik heb ook een nichtje, of zelfs twee, die geen hoofddoek dragen. Die vader ligt er niet van wakker, of ja, hij vindt het wel vervelend. Hij blijft het wel aangeven en dat nichtje geeft dan aan dat ze er niet klaar voor is. Maar hij zegt dan wel: 'Maar op een bepaalde leeftijd, zeker als je gaat trouwen, is het wel echt de bedoeling dat je een hoofddoek draagt'. Snap je? Er wordt gewoon een heel normaal gesprek gevoerd.	
Maagdelijkheid voor het huwelijk	<u>Uh, ik zie geen reden, waarom dat niet zo zou moeten zijn.</u>	Als je moslim bent, dan moet het wel zo zijn, dus eigenlijk kan ik geen nee zeggen.	Als je moslim bent, dan moet het wel zo zijn, dus eigenlijk kan ik geen nee zeggen.

Tabel 22: Praktische uitingen en motivatie Khadija

	Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2	Motivatie 3
Bidden	<u>Ja, hamdulillah gelukkig.</u>	Want, het staat in de Koran dat we vijf keer moeten bidden en ik vind dat dat wel het minste is wat ik kan doen	Het is toch wel iets wat mij bezighoudt een beetje structuur en routine in mijn dag.	
Moskeebezoek	<u>Ja, ik ga regelmatig met mijn vader naar de moskee.</u>	... maar elke vrijdag dat ik vrij ben ga ik wel naar de moskee met mijn vader.	Ik vind het fijn, want ik voel me gewoon echt een met de rest.	
Ramadan	<u>Ja, het gaat echt goed.</u>	Dus het werd wel altijd gestimuleerd en beloond. Ik ging dan altijd een keer per week mee vasten, toen was ik 10 ofzo, maar toen ik ongesteld werd, toen zei mijn moeder 'er is nu geen terugweg meer, nu moet je meevasten.'	Uh ja, ik heb toevallig allemaal doelen gezet op mijn telefoon:	Laatste tien dagen elke dag naar de moskee. Koran uithebben. Meer leren over wat het met ons doet als mens zijnde. Want we zijn met zijn alle een. Als ik naar de moskee ga in de avond dan zie ik allemaal vriendinnen van school en allemaal oude vrouwtjes en dan is het zo van 'he, alles goed?' en dan gaan we samen bidden.
Halal eten	<u>Ja.</u>	Als er tegen jou wordt gezegd dat het halal is en jij eet het op de geweten van die persoon dan ligt de fout ook op de geweten van die persoon. Als hij tegen jou zegt 'het is halal', terwijl het niet halal is, dan krijgt hij daar minpunten voor.		

Verdiepen in Koran en Soenna	<i>Ik ga bijvoorbeeld naar heel veel lezingen en daar wordt er wel over gepraat en dan kan ik er daarna met mijn moeder over praten.</i>	<i>Ik zou niet zomaar iets doen dat de islam niet goedkeurt. Ik zou er wel altijd dubbel over nadenken en dat is toch wel iets wat me bezighoudt.</i>	<i>En altijd als ik iets niet zeker weet dan vraag ik het meteen in de groeps-WhatsApp. 'Hoe zit dit? En hoe zit dat?' en dan leggen ze mij dat uit of we gaan het samen opzoeken.</i>	
Hoofddoek	<i>Ja, bijvoorbeeld hoofddoek, daar struggle ik echt heel erg lang al mee. Ik wil het wel ergens, maar het is toch ergens wel heel moeilijk.</i>	<i>Ik ben er nog niet helemaal klaar voor.</i>	<i>Ik vind namelijk dat ik pas een hoofddoek kan gaan dragen als ik genoeg weet over mijn geloof. Ik wil weten waarom ik de hoofddoek draag en wat is precies het principe daarvan.</i>	
Maagdelijkheid voor het huwelijk	<i>Ja, ik vind dat wel belangrijk.</i>	<i>.. maar er wordt in de islam heel duidelijk verteld dat je dit apart moet houden.</i>	<i>Dus bij ons in de cultuur is het ook wel echt een ding dat er niks mag gebeuren voor het huwelijk. Dat is echt een no-go.</i>	<i>Nee, mijn ouders zijn heel duidelijk in hun regels. Mijn vader heeft gewoon een wetboek met allemaal regels en daar houd je je aan en daarnaast mag je alles doen wat je wilt doen, maar niet buiten die basisprincipes.</i>

Tabel 23: Praktische uitingen en motivatie Dalia

	Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2	Motivatie 3
Bidden	<i>Ja, dit is iets wat ik elke dag probeer en dus ook doe.</i>	<i>Het geeft mijn gewoon een voldaan gevoel, moeilijk om uit te leggen, maar het voelt alsof ik dan heel ben en helemaal opgeladen voor de dag.</i>	<i>Want ik ben er gewoon elke dag mee bezig, het bepaald wat ik wel en niet doe. Het geeft mij een soort van leidraad in het leven.</i>	
Moskeebezoek	<i>Ja, op zondag ga ik eigenlijk altijd naar de moskee om te bidden.</i>	<i>Ik volg overigens ook Arabische les bij de moskee, dus daarvoor ga ik ook wekelijks naar de moskee.</i>	<i>...maar het voelt ook fijn om met een groep/gemeenschap te kunnen bidden. Ik vind het gezellig en</i>	

			daarnaast is het prettig om onderdeel te zijn van andere ook.	
Ramadan	<u>Ja, ik doe de hele Ramadan mee, eigenlijk altijd.</u>	Ja, het is alsnog wel gewoon een religieuze verplichting, dus dat is wel de belangrijkste reden.	Daarnaast voelt het ook gewoon goed en voldaan als ik je een hele dag achter de rug hebt, of straks natuurlijk de hele maand.	Ja, dat wordt ook altijd wel standaard gevierd, natuurlijk met de familie, dan gaan we uitgebreid eten en zo en we krijgen bezoek.
Halal eten	<u>Ja, ik weet wel gewoon altijd halal.</u>	Nu probeer ik, wanneer ik weet dat iets niet correct geslacht is, gewoon vegetarisch te eten.	Wanneer iemand tegen mij zegt dat iets halal is, want het niet is, dan komen de minpuntjes niet bij mij op de naam te staan, maar juist op de naam van diegene die dat tegen mij gezegd heeft	
Verdiepen in Koran en Soenna	<u>Jazeker, heb toen straks al verteld dat als ik vragen heb ik deze wel ga uitzoeken</u>	Mijn moeder is echt een groot voorbeeld, voor mij. Door te kijken naar hoe zij dingen doet, kies ik ook mijn weg. Ik vind het belangrijk dat mijn moeder en ik zo'n goede band hebben. Mijn opa is imam geweest, dus vanuit mijn moeder en opa heb ik gewoon normen en waarden meegekregen.	Ik kies daarnaast ook wat goed voor me voelt.	
Hoofddoek	Ik draag nog geen hoofddoek, maar uiteindelijk zou ik wel graag een hoofddoek gaan dragen.	Als ik naar de moskee ga dan draag ik ook een hoofddoek, maar nu krijg ik het nog vaak best wel warm, dus ik vind het nog niet helemaal fijn. Ik ben er nog niet helemaal aan toe.	Het is wel gewoon echt een eigen keuze. Ja ik weet niet, het voelt gewoon wel fijn, maar ja wellicht hopelijk voor in de toekomst.	

Maagdelijkheid voor het huwelijk	<i>Ja, daar denk ik zeker nog wel zo over.</i>	<i>...je weet nooit wat er gebeurt. Sommige mensen staan bijvoorbeeld op het punt om te huwelijken en een dag later is het over.</i>	<i>Je moet gewoon kijken naar je eigen ding en je eigen gevoel. Het ligt gewoon echt in jouw eigen handen en in zo'n geval is het gewoon echt belangrijk dat je rekening houdt met je eigen gevoel</i>
---	--	--	--

Tabel 24: Praktische uitingen en motivatie Abdel

	Praktische uiting	Motivatie	Motivatie 2
Bidden	<i>Ja, dat doe ik altijd</i>	<i>Is gewoon een religieuze verplichting.</i>	<i>Veel Marokkanen geloven gewoon en zo ben ik ook zeg maar, tis mijn dagelijkse bezigheid.</i>
Moskeebezoek	<i>Ja, heel af en toe als ik tijd heb.</i>	<i>Meestal wel vrijdagmiddag, maar ik moet gewoon werken en naar school en dat vind ik wel jammer dat het dan niet meer gaat.</i>	
Ramadan	<i>Gaat goed met de ramadan.</i>	<i>Het hoort er gewoon bij het is een religieuze verplichting. Niet echt iets wat je eruit wil halen of extra op wil focussen.</i>	
Halal eten	<i>Ja, dat hoort ook gewoon.</i>	<i>...dat hoort ook gewoon</i>	
Verdiepen in Koran en Soenna	<i>...maar nu eigenlijk filmpjes kijken op YouTube en preken van imams of zo. Die zijn wel ondertiteld, dus ik kijk daar weleens naar.</i>	<i>Ik doe gewoon wat mijn ouders ook doen en wat tevens goed voelt voor mij als persoon</i>	<i>Maar ik vind wel dat ik soms dingen dubbel moet checken als ik iets doe. Achteraf gezien zou ik soms wel extra willen checken, maar ja, ik doe dat niet altijd.</i>
Hoofddoek	<i>Uhm ja, ik vind dat het niet per se hoeft.</i>	<i>Zussen dragen ook geen hoofddoek, moeder wel.</i>	<i>Eerst goed persoon zijn.</i>

Maagdelijkheid voor het huwelijk

Is gewoon belangrijk.

Ik hou mij daar wel gewoon aan, zie niet in waarom niet. Is gewoon verplicht en vanuit mijn ouders heb ik dat ook meegekregen.

Ik hou mij daar wel gewoon aan, zie niet in waarom niet. Is gewoon verplicht en vanuit mijn ouders heb ik dat ook meegekregen.

Tabel 27: Uitspraken cultuur en religie Yessine

Marokkaanse uitingen	<i>Als je losbreekt van de islam dan breek je eigenlijk ook los van de Marokkaanse gemeenschap. Dan doe je niet mee aan de ramadan, het Suikerfeest en het Offerfeest en dat is gewoon gek.</i>	<i>Binnen de gemeenschap moet je een goede reputatie hebben. Als je al een beetje een te strakke broek aanhebt dan gaan ze je al een beetje schaapachtig aankijken.</i>	<i>En het is daarnaast vasten doe je ook gewoon samen</i>	<i>Het grappige is dan, ik stond er met een Liefmans in de ene hand en dan vegetarisch in de andere hand.</i>	<i>Ik heb nog nooit een vriendje gehad, dat kan niet. Bij mijn ouders kan dat ook gewoon echt niet, dat zit er gewoon te diep ingebakken, dat is ook gewoon cultuur dat dat niet kan.</i>
Westerse/ Nederlandse uitingen	<i>Ik heb weleens wiet gerookt. Ook zo'n typische 'Ik ben in Nederland en het hoort bij het studentenleven', maar ik heb daar niet echt iets mee</i>	<i>Want ik ben natuurlijk heel westers daarin, heel individualistisch, mijn geluk is mijn geluk.</i>	<i>Elk jaar gingen we ook naar het buitenland. Nou dat is ook niet niks, voor een 11-jarig Marokkaans meisje om naar Engeland te gaan zo zonder ouders.</i>	<i>Hij drinkt alcohol, dat zie je overigens bij veel Marokkanen hoor, moslim of niet.</i>	
Islamitische uitingen	<i>Nou, mijn moeder, die draagt een hoofddoek, dat is denk ik ook wel belangrijk om te weten. Uhm, ze is wel religieus,...</i>	<i>Als je losbreekt van de islam dan breek je eigenlijk ook los van de Marokkaanse gemeenschap. Dan doe je niet mee aan de</i>	<i>Weet je wel? Het is allemaal fake-religie, maar gewoon dik cultuur.</i>		

		<i>ramadan, het Suikerfeest en het Offerfeest en dat is gewoon gek.</i>
Marokkaanse cultuur (inheems)	<i>Nou, in Marokko is het natuurlijk zo. Als meisje, kom je niet super veel buiten. Je gaat wel enigszins bescheiden naar buiten er hangt ook hier een daar zo'n cultuurtje van die hangjongeren die dan weer gaan roepen</i>	

Tabel 28: Uitspraken cultuur en religie Hayat

Marokkaanse uitingen	<i>Het is wel met meer dingen bij mijn ouders, maar niet vaak dat iets dan helemaal niet mag volgens de islam. Veel dingen worden erbij verzonnen.</i>	<i>Mensen binden zich heel erg vast aan bepaalde eisen die ze zeg maar, ik weet niet hoe ik het moet uitleggen. Sommige dingen denken ze dat die heel belangrijk zijn, terwijl de simpele dingen doen ze niet. En dat wordt dan als islam gezien, terwijl dat gewoon echt cultuur is.</i>	<i>Uh, volgens mij volg ik voor het meeste deel Mali, omdat dat is wat de meeste Marokkaanse mensen volgen en mijn ouders ook geloof ik</i>	<i>Je moet niet bekeren voor iemand anders. Ik denk dat mensen dit doen, omdat ze denken dat het moet voor de islam, maar uiteindelijk is dit denk ik afkomstig uit de Marokkaanse cultuur.</i>
Nederlandse uitingen	<i>...maar hij was altijd de persoon die ons heel erg Nederlands wilde opvoeden. Mijn moeder zei soms, je moet ook Berbers tegen ze praten, anders gaat het niet.</i>			
Islamitische uitingen	<i>Bijvoorbeeld in de islam moet je als man je vrouw heel erg helpen. Dat is ook iets</i>	<i>Ik vind geloof wel belangrijk, maar afkomst maakt me niet uit.</i>	<i>Weet je wel? Het is allemaal fake-religie, maar</i>	<i>Ik probeer dit wel echt gescheiden te houden. Daarom volg ik nu ook islamologie,</i>

<i>wat de profeet deed en wat wij heel erg geloven.</i>	<i>gewoon dik cultuur.</i>	<i>zodat ik weet dat ik de islam volg en niet mijn cultuur.</i>
---	----------------------------	---

Tabel 29: Uitspraken en cultuur Sofyan

Marokkaanse uitingen	<i>Ik heb denk ik niet echt Marokkaanse tradities meegekregen. We gaan elk jaar terug naar Marokko en daar proef je dan meteen de Marokkaanse sfeer, dat is fijn, je hoort er gelijk bij.</i>	<i>Uhm, ik zou het echt niet weten of het door elkaar kan lopen. Bedoelt u moslim-tradities en Marokkaanse tradities? Ik zou het echt niet weten. Ik heb dat zelf niet ervaren. Ik probeer het ook niet bewust gescheiden te houden, maar het is zo dat tradities, moslimtradities, als mijn ouders die doen dan doe ik die gewoon mee met hun. Maar als het om Marokkaanse tradities gaat die zij doen dan doe ik dat ook gewoon met hun mee, dus ik probeer dat niet bewust uit elkaar te houden.</i>
Omgevingscultuur	<i>Ik heb wel op een openbare basisschool gezeten, waar we ook aan Sinterklaas en Carnaval deden. Thuis vierden we dat niet, maar op school deed ik gewoon mee, dat was ook gewoon leuk.</i>	
Islamitische uitingen	<i>Het is gewoon iets, van de opvoeding, wat in je hart blijft vanaf het begin. Voor mij is het een fijne opvoeding geweest, ook als moslim.</i>	<i>Ik heb veel normen en waarden van de islam meegekregen. Vroeger had ik nogal veel vragen, deze vragen kon mijn vader wel gewoon beantwoorden</i>

Tabel 30: Uitspraken scheiding cultuur en religie Bilal

Marokkaanse uitingen	<i>Maar qua normen en waarden heb ik wel een beetje van beide gekregen. Bijvoorbeeld als een leraar wat tegen me zegt, dan kijk ik wel snel naar beneden dan dat ik iemand aankijk (schaamtecultuur).</i>	<i>En Nederlandse cultuur is dan vaak sneller als brutaal, tenminste mijn vader ziet het als brutaal. Maar Nederlanders zeggen meer dat het goed is dat je je kan uitspreken en zo. Maar mijn vader vindt het dan heel brutaal en asociaal en dat soort dingen en dat vond hij niet zo leuk.</i>	<i>Dus hij zei gisteren tegen mij dat ik de komende zes weken vooraan in de klas moet gaan zitten en al zegt de leraar 1+1=9, dan zeg je 'ja, meneer'. Dus gewoon zoals in Marokkaanse les vroeger.</i>	<i>Geesten is ook wel heel cultureel-Marokkaans, net als bijgeloof. Ik ben daar wel benieuwd naar,</i>
-----------------------------	---	--	---	--

			<i>Luisteren en hij heeft gelijk.</i>
Nederlandse uitingen	<i>Ik vind dat ik zelf best wel Nederlands ben opgegroeid. Mijn ouders hebben niet altijd Marokkaans met mij gepraat, ook omdat mijn moeder toen gewoon moest leren om Nederlands te praten.</i>	<i>Maar qua eerlijkheid en zo, dat heb ik wel van Nederland. Want ik heb wel altijd als ik iets vind dan zeg ik het gewoon.</i>	<i>En Nederlandse cultuur is dan vaak sneller als brutaal, tenminste mijn vader ziet het als brutaal. Maar Nederlanders zeggen meer dat het goed is dat je je kan uitspreken en zo. Maar mijn vader vindt het dan heel brutaal en asociaal en dat soort dingen en dat vond hij niet zo leuk.</i>
Islamitische uitingen	<i>Ik heb wel gewoon altijd gehad dat ik een moslim ben en verhalen over profeten en soms Koran gelezen. Ik weet gewoon de verhalen.</i>	<i>Maar naarmate dat ik nu ouder aan het worden ben, krijg ik wel steeds meer het gevoel dat ik het zelf belangrijker vind om er naartoe te gaan (moskee). Ook met vrienden en zo, dan kom ik in aanmerking met vrienden die ook Marokkaans en moslim zijn.</i>	

Tabel 31: Uitspraken scheiding cultuur en religie Nadia

Marokkaanse uitingen	<i>Dat is Marokkaanse mannen ook. Ik herken het ook bij mij zwagers, die zijn heel bang dat ze hun vrouw gewoon verliezen en hun imago. Dat imago, dat is echt iets, ik spreek nu dan voor Marokkanen, maar</i>	<i>Marokkaans is wel echt, dat je niet op elk feestje mag zijn en zo. Terwijl mijn vader wel is, als ik goede cijfers heb en mijn kamer is opgeruimd en zo, dan mag ik wel gaan.</i>	<i>Gezellig, dansen, eten. Ik bedoel ik lach om Marokkaanse dingen, ik dans Marokkaans, ik ben super trots dat ik Marokkaans ben. Ik geniet van elke stad in Marokko</i>	<i>Bijvoorbeeld dan zou ik antwoorden op je vraag van die hoofddoek, dan zou ik zeggen 'ja'. Geen waarom verder of wat dan ook, gewoon 'ja', punt. Ik vind gewoon dat Marokkanen soms schijnheilig zijn,</i>
-----------------------------	---	--	--	--

	<i>imago is zo belangrijk, imago imago.</i>		<i>en alles wat erbij hoort. Maar ik ga niet relschoppen, niet weetje wel, alle negatieve dingen die achter het woord Marokkaan schuilen, die niet.</i>	<i>omdat hun imago zo belangrijk is. Alles moet altijd net iets te perfect.</i>
Westerse/ Nederlandse uitingen	<i>Mijn vader vindt dat wij moslim zijn en in de islam geloven, maar je bent en blijft in Nederland, dit is geen islamitisch land, dus. Mijn vader wil ook niet dat ik een hoofddoek draag. En dan zegt hij dat hij soms meisjes ziet die tegenstrijdige dingen doen en mijn vader die zegt: 'Doe jouw ding, doe lekker gek, ga met mannen, weet ik veel, maar niet met islam op je voorhoofd'.</i>	<i>Ze zeggen, omdat de Arabieren wat losser zijn, in de Arabische steden heb je ook meer toeristen en is het allemaal wat meer verwesterd. Ik bedoel dat ze al wat verder zijn.</i>	<i>Bijvoorbeeld als ik met een jongen zou afspreken, hij zou het wel doorhebben, hij weet het ook wel, maar zolang hij mij niet met een jongen zou zien dan zegt hij er niks van. Hij laat mij wel gewoon mijn eigen ding doen en mijn eigen fouten maken, zodat ik er zelf van leer.</i>	<i>Bijvoorbeeld hij bidt zelf ook niet en ik ook niet. Hij vindt het niet erg als ik niet bid. Andere vaders zouden heel boos worden, maar mijn vader laat mij gewoon zelf mijn ding zoeken.</i>
Islamitische uitingen	<i>Maar als ik bijvoorbeeld niet mee zou doen aan de ramadan dan zou hij echt gek worden. Dan is het 'nee, je bent moslima en je doet gewoon mee'</i>	<i>Want de islam zegt; 'help je vrouw, zorg goed voor je vrouw etc.' In de islam is de vrouw echt een cadeau, moeder staat op nummer 1, 2 en 3 en dan pas komt de vader. De hemel zit onder de voeten van je moeder, dat zeggen ze ook. De islam is eigenlijk heel erg feministisch.</i>	<i>Islam is voor mij positiviteit en heeft dat dus ook echt 99% versterkt. Dus dat is voor mij islam</i>	<i>Ohja, wat mijn vader ook heel belangrijk vindt is dat ik met een moslim ga trouwen. Hij vindt het niet erg of het een Turk of Marokkaan is, zolang het maar een moslim is.</i>

Tabel 32: Uitingen cultuur en religie Khadija

Marokkaanse uitingen	<i>Nou ja, ik weet niet, het is toch iets van onze cultuur. Mijn ouders zijn heel makkelijk in heel veel dingen, maar ik denk kamers, dat is denk ik net ff een stapje te ver.</i>	<i>Juist in de islam zeggen ze, ja je moet met je ouders en je dochters praten over alles en niets achterhouden. En de Marokkaanse cultuur zegt weer dat het taboe is, en dan wordt er weer gedacht dat dat taboe is, maar dat is niet islam dat is gewoon cultuur.</i>	<i>Ik bedoel de Nederlandse-Marokkaanse jeugd hebben zich ontwikkeld, zij willen weten wat er allemaal in de Koran staat. Overal zijn boeken over van alles en nog wat. Wat je kan lezen, kan je gewoon lezen.</i>
Nederlandse uitingen	<i>Ik vierde het op school wel mee, mijn ouders vonden wel dat ik alles moest respecteren, dus ik moet wel alles meevieren. Maar bijvoorbeeld als ik naar de kerk ging en ze gingen die doop doen en ze gingen dan dat eten, dan at ik dat niet.</i>	<i>Ik vind gewoon dat je hier vrij kan zijn, dat je gewoon kan doen wat je wil. Niet dat er gelijk over je wordt gepraat of dat je wordt nagefloten of dat er een nummer in je hand wordt geduwd.</i>	<i>Ik weet echt niet, ik kan er op dit moment echt niet over nadenken. Bijvoorbeeld jawel, ik ben gewoon goed met jongens. Maar volgens de islam mag ik niet goed met jongens zijn, gewoon kletsen, praten, gezellig. Ik ken een jongen al 4/5 jaar en die knuffelt mij gewoon soms en dan knuffel ik gewoon terug. Maar ja, dat mag dan niet in de islam, maar dat is wel iets wat ik gewoon doe.</i>
Islamitische uitingen	<i>De islam was bij mijn ouders wel gewoon echt de basis, dus ik heb ook op Arabisch les gezeten, ik heb ook Koran gelezen, ik heb verhalen gehoord van de profeet als ik ging slapen</i>	<i>Ik was héél, bijvoorbeeld, wij moslims kleden ons een beetje bedekt en al die dingen, en soms was dat wel moeilijk als klasgenoten dan korte broekjes gingen dragen</i>	<i>Ik weet echt niet, ik kan er op dit moment echt niet over nadenken. Bijvoorbeeld jawel, ik ben gewoon goed met jongens. Maar volgens de islam mag ik niet goed met jongens zijn, gewoon kletsen, praten, gezellig. Ik ken een jongen al 4/5 jaar en die knuffelt mij gewoon soms en dan knuffel ik gewoon terug. Maar ja, dat mag dan niet in de islam, maar dat is wel iets wat ik gewoon doe.</i>

Thuiscultuur *Er zijn wel, ja natuurlijk elke cultuur heeft wel iets, maar er zijn wel bijvoorbeeld dat je pas uit huis gaat als je bent getrouwd. Dat is een vaste regel. Of dat je maagd blijft voor het huwelijk. Daar wordt overigens niet over gesproken, maar dat is gewoon zo. Of bijvoorbeeld, mijn ouders hebben ook liever dat ik niets voor ze houd, dus ik moet daarom wel altijd alles tegen ze zeg.*

Tabel 33: Uitspraken scheiding cultuur en religie Dalia

Marokkaanse uitingen *Uh nee, ik heb niet echt het idee dat ik ook Marokkaanse tradities heb meegekregen. Wel erg Nederlandse of westerse, hoe je het wil noemen. Mijn ouders hebben mij gewoon hier in Nederland opgevoed. Ik heb bijvoorbeeld ook een relatie, dat is iets wat dan volgens het Marokkaanse niet zou kunnen geloof ik.*

Westerse/ Nederlandse uitingen *Wij vieren thuis ook kerstmis en sinterklaas. Kerstmis vieren we wel zonder kerstboom, dat gaat nog wat te ver. Mijn oma komt bijvoorbeeld altijd met kerstmis en dat zou voor haar wel erg raar zijn.*

Uh nee, ik heb niet echt het idee dat ik ook Marokkaanse tradities heb meegekregen. Wel erg Nederlandse of westerse, hoe je het wil noemen. Mijn ouders hebben mij gewoon hier in Nederland opgevoed. Ik heb bijvoorbeeld ook een relatie, dat is iets wat dan volgens het

Mijn ouders zijn daar altijd heel vrij is geweest, ik ga regelmatig met vriendinnen ook weleens uit, maar bijvoorbeeld ook naar de film of uit eten ofzo. Mijn moeder is wel altijd heel duidelijk geweest over het feit dat ik geen alcohol en drugs mag. Zij vindt het bijvoorbeeld best oké als ik naar clubs ga, maar het is gewoon echt niet de bedoeling dat ik alcohol ga drinken of roken.

		<i>Marokkaanse niet zou kunnen geloof ik.</i>
Islamitische uitingen	<i>Ik ben wel echt gelovig opgevoed. Ik heb bijvoorbeeld wel meegekregen dat het vijfmaal daags gebed verplicht is. Mijn vader is wat lossier ten opzichte van mijn moeder, die is wat strenger qua geloof.</i>	<i>Want als ik dan even eerlijk mag zijn, dan denk ik dat niet-islamitische mannen veel meer respectvol zijn dan islamitische voor hun vriendin/vrouw. Ik heb eigenlijk altijd een niet-islamitische vriend gewild. Het draait gewoon echt om respect en de waardering om eerlijk te zijn.</i>

Tabel 34: Uitspraken cultuur en religie Abdel

Marokkaanse uitingen	<i>Wel een beetje maar ja, Nederlandse dingen kreeg ik niet echt mee. Wel veel feesten en zo die traditioneel zijn.</i>	<i>Ja, dingen worden op een bepaalde manier gevierd. Ik weet niet goed hoe ik het moet omschrijven. Het eten en Suikerfeest en Offerfeest bijvoorbeeld is echt met familie en vrienden zijn welkom, maar meestal is het wel met familie.</i>
Islamitische uitingen	<i>Uh ja ik weet eigenlijk niet. Ja, mijn ouders hebben ons wel die normen en waarden meegegeven. Goed mens zijn en eerlijk en respectvol omgaan met iedereen. Dat probeer ik wel na te streven.</i>	

Tabel 35: Uitspraken cultuur en religie Brahim

Marokkaanse uitingen	<i>Ja, het eten heb ik echt meegekregen, wat Marokkaans is.</i>	<i>Ik denk dat mijn ouders ook wel gewoon het Marokkaanse aanhouden. Sommige houden ervan wel muziek te doen op hun</i>	<i>En waarom zou hij liever Marokkaan willen zijn? Niet om de taal of het land, maar meer om onze cultuur en hoe wij ons gedragen en hoe wij ons richten</i>
-----------------------------	---	---	--

		<p><i>bruiloft, maar mijn moeder vindt dat muziek wel kan. Want eigenlijk mogen wij geen muziek luisteren. Ja, dat mag gewoon niet. Maar er zijn bepaalde instrumenten die we wel mogen beluisteren en bepaalde instrumenten die we niet mogen beluisteren.</i></p>	<p><i>op de islam. Hij vindt Turken maar een raar volk. Maar elk volk heeft rotte appels ertussen zitten.</i></p>
Islamitische uitingen	<p><i>Ik denk niet echt hoe we ons kleden. Mijn moeder en mijn zus dan, ik denk meer dat zij zich kleden volgens de islam, dus als moslim zijnde. Ze heeft gewoon een hoofddoek op, maar verder niet bijzonder.</i></p>		
Vrienden-cultuur	<p><i>Ja, ja. Maar tuurlijk mogen de mensen je ook steunen en zeggen van 'kom op, niet doen'. Ik bedoel stel ik luister muziek. Ja, ik denk niet dat hier iemand is die zegt 'je mag geen muziek luisteren'. Maar stel voor dat.. wij mogen bijvoorbeeld ook niet langer dan drie dagen met een iemand ruzie hebben... en iemand wist dat bijvoorbeeld niet. Ik heb wel vaker langer dan drie dagen met iemand ruzie gehad en soms vond ik dat wel vervelend, omdat we al zo lang met elkaar goed gingen.</i></p>	<p><i>Laatst waren er ook twee vrienden. En dan had ik gezegd van 'Luister eens, wist je dat je niet langer dan drie dagen ruzie met elkaar kan hebben?' En hij schrok zo van 'echt, echt?' en hij zo van 'interesseert mij niet!'. Maar een week later toen zei hij van, je hebt eigenlijk wel gelijk joh. En toen hebben ze gewoon met elkaar gepraat en het uiteindelijk goed gemaakt.</i></p>	
